

Guba Szilvia – Vaday Andrea
**Salgótarján, Bevásárlóközpont –
 többkorszakú régészeti lelőhely**

Előzetes jelentés I.

2007 őszén próbafeltárást folytatott a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága,¹ a nyilvántartott régészeti lelőhely pontosabb kiterjedését és állapotát meghatározandó. A lelőhely Salgótarján belterületén, a 21. sz. út zagyvapálfalvi kereszteződésénél, a Rákóczi és a Bajcsy-Zsilinszky utak találkozásánál, a korábbi bolgárkertészet, valamint a jelenkori pálfalvai temető területén fekszik. Északról a 332 m magas Kálvária-tető dombháta emelkedik, amelynek legkeletibb lejtőjén dokumentálták a 20. század első harmadában a késő bronzkori urnatemetőt, amelyet K-ról a Tarján-patak völgye, D-ről és Ny-ről pedig a Szánas- vagy Karancs-patak völgye határol (1. kép 1.).²

1864-ből származik az első adat a lelőhelyről, amikor a pest–losonci vasút építése során előkerült leleteket a vasút beszolgáltatta a Magyar Nemzeti Múzeumnak.³ 1866-ban Pap Károly földbirtokos szintén vitt be leleteket a múzeumba.⁴ Később a Salgótarjáni Kb. Rt.-nek Pap Gyula ügyvéd adott bronztárgyakat.⁵

A régészeti kutatás csak később indult meg, amikor Kun Árpád kunszentmártoni jószágfelügyelő felhívta a Magyar Nemzeti Múzeum figyelmét a bronzkori temetőre.⁶ A bejelentést követően Hillebrand Jenő 1926 áprilisában,⁷ majd 1927-ben két alkalommal, április 10–17. között és 1927. október 2–10. között ásott a bolgárkertészet területén.⁸ Csak vázlatos térképet közölt ásatásának helyszínéről (1. kép 1. 2),⁹ amelyről csak annyit tudunk, hogy a bolgárkertészek házától északra feküdt,¹⁰ közvetlen a ház melletti résztől kezdődően a vasúti sínek felé vezető ösvényen.¹¹ Már ekkor megállapította, hogy

Szilvia Guba – Andrea Vaday
**Salgótarján, Shopping centre –
 multi-period archaeological site**

Preliminary report I

The Museum Organisation of Nógrád County conducted test excavation in the autumn of 2007¹ to determine the exact extent and the condition of the listed archaeological site. The site can be found at the Zagyvapálfalva crossing of road no. 21 where Rákóczi and Bajcsy-Zsilinszky roads meet in Salgótarján, on the territories of the former market-garden and the active cemetery of Pálfalva. In the north, the 332 m high Kálvária hill borders it, on the easternmost slope of which a late Bronze Age urn cemetery was documented in the first third of the 20th century. The hill is enclosed by the valley of the Tarján streamlet in the E and the valley of the Szánas or Karancs streamlet in the S and the W (Fig. 1. 1).²

The first data on the site came from 1864, when the railway company gave the finds uncovered during the construction of the Pest–Losonc railway to the Hungarian National Museum.³ Károly Pap landowner also took finds to the museum in 1866.⁴ Later, Gyula Pap lawyer gave bronze objects to the Salgótarjáni Kb. Rt.⁵

Archaeological investigation only started later when Árpád Kun estate administrator from Kunszentmárton called the attention of the Hungarian National Museum to the Bronze Age cemetery.⁶ After the report, Jenő Hillebrand conducted excavations on the territory of the market-garden in the April of 1926,⁷ and in April 10-17 and October 2–10, 1927.⁸ He only published a sketch of the excavation territory (Fig. 1. 1.2),⁹ of which we only know that it was north of the house of the market-gardeners,¹⁰ and extended along the dirt road

1 Ásatásvezető: Vaday Andrea, konzulens: Guba Szilvia, munkatársak: Bácsmegi Gábor, Nicklas Larsson, Szabó Antal régészek, Schwarz Dávid egyetemi hallgató (ELTE).

2 Mindkét név szerepel a térképeken. A pataktól délre az „A”, illetve északra a TESCO ill. Bajcsy-Zsilinszky út felé a „B” felületen dolgoztunk, mivel a beruházó az „A” felületen kívánt először építkezni, a munkát itt kezdtük meg.

3 DORNYAY 1926, 9.

4 DORNYAY 1926, 9. A Magyar Nemzeti Múzeumba korábban bevitt, beszolgáltattott leleteket Kemenczei Tibor már nem is említi publikációiban.

5 DORNYAY 1926, 9. A leletek sorsáról nincs további adat.

6 „Halasi Kun Árpád főintéző”-ként említi. HILLEBRAND 1923–26, 60. Dornyay szerint már ekkorra a korábban előkerült leletek elkallódtak! DORNYAY 1926, 9.

7 DORNYAY 1926, 9. hivatkozik rá.

8 HILLEBRAND 1929, 35.

9 HILLEBRAND 1923–26, 18. kép. Az elnagyolt vázlat sem a méreteket, sem a szelvényeket nem tünteti fel.

10 HILLEBRAND 1923–26, 60.

11 HILLEBRAND 1923–26, 18. képen „XXX” jelöléssel!

1 Director of the excavation: Andrea Vaday, consultant: Szilvia Guba, collaborators: Gábor Bácsmegi, Nicklas Larsson, Antal Szabó archaeologists, Dávid Schwarz university student (ELTE)

2 Both names can be found in the maps. We worked on surface 'A' south of the streamlet and on surface „B” in the north toward the TESCO and Balcsy-Zsilinszky Road. We started on surface „A” as the investors intended to start the construction works on this territory.

3 DORNYAY 1926, 9

4 DORNYAY 1926, 9. In his publications, Tibor Kemenczei did not mention the finds taken or given to the Hungarian National Museum at an earlier date.

5 DORNYAY 1926, 9. There are no data on the later fate of the objects.

6 „Halasi referred to him as Árpád Kun steward in chief”. HILLEBRAND 1923–26, 60. According to Dornyai, the finds that had earlier been found already got lost by then! DORNYAY 1926, 9

7 DORNYAY 1926, 9 referred to it.

8 HILLEBRAND 1929, 35

9 HILLEBRAND 1923–26, fig. 18. The rough sketch did not contain a scale nor did it show the cuttings.

10 HILLEBRAND 1923–26, 60

az urnatemető még tovább folytatódik.¹² Ugyanekkor – az említett feltárásának közvetlen közelében¹³ – a jelenkori pálfalvai temetőtől K-re fekvő Huszár Pál birtokán¹⁴ (1. kép 1. 1) is ásott, mivel itt a tulajdonos a feltárások megkezdése előtt több urnasírt talált.¹⁵ Egy évvel később is folytatta a kutatást. Így „összesen 221 érintetlen sír” látott napvilágot,¹⁶ amelyekből tíz táblányi anyagot közölt le.¹⁷

Ezután csak 1936 márciusában van adat a lelőhelyről, amikor Schmidt Jenő bányafőmérnök társaságában Dornyay Béla több alkalommal is megtekintette a pálfalvai helyszínt, hogy az ásatásokat előkészítsék. 1936. március 11-én Fischer bányatanácsos igazgató úr segítségével – aki két nyugdíjas bányászt bocsátott rendelkezésre – elkezdték az ásatást. Az ásatás pontos helyszíne bizonytalan: annyit tudunk, hogy a bolgárkertészek kunyhójától Ny-ra feküdt. 1936. március 20-án és 21-én Dornyay megtekintette az ásatásokat: „... s megnéztem a temetőtől É-ra elterülő Huszár-féle szántóföldön a próbaásatásokat s 21 db fúrást, de a Hillebrand Jenőtől keresett kővel fedett urnafészket sajnos nem találtuk meg s az ásatásokat a mai nappal be is fejeztük”.¹⁸ Dornyay hagyatékában két vázlatrajz van, az egyik az 1. sz. „urnafészket” sematikus rajza (2. kép 1.), a másik egy homok- és bazaltkövekkel körberakott és lefedett sír felülnézeti és oldalnézeti rajza (2. kép 2.). Ez utóbbi feliratán a 15. szám szerepel, utalva arra, hogy legalább 15 sír talált.

Két évvel később Dornyay újabb ásatást folytatott az újkori temető melletti dombon, és több sírt tárt föl.¹⁹

Ezután csak 1951-ből van adat a lelőhelyre, amikor a Salgótarjáni Szénbányák Vállalat ajándékként leletek kerültek be a balassagyarmati múzeumba, köztük egy urna, két kis bögre és egyéb kerámiatöredékek szerepelnek.²⁰

that led from the area at the house toward the railroad.¹¹ He could already determine that the urn cemetery extended farther.¹² At the same time, he excavated on Pál Huszár's land as well E of the modern Pálfalva cemetery (Fig. 1. 1:1),¹³ next to the above-mentioned excavation,¹⁴ since the land owner had found several urn graves before the start of the excavations.¹⁵ He continued the investigations a year later. So „in total, 221 undisturbed graves” came to light¹⁶, from which he published materials in ten plates.¹⁷

The next time the site was mentioned was in March, 1936 when Béla Dornyay visited the Pálfalva site a few times together with Jenő Schmidt chief mining engineer to prepare the excavations. The excavations were started on March 11, 1936 with the help of director Fischer mining counsellor, who sent two retired miners. The exact location of the excavation is not known, we only know that it was W of the hut of the market-gardeners. Dornyay visited the excavations on 20 and 21 March, 1936: „...and I visited the test excavations and the 21 trial borings on Huszár's plough land north of the cemetery, but we could not find the urn nest covered with stone, which Jenő Hillebrand had been looking for, and today we terminated the excavations”.¹⁸ Two sketches can be found in Dornyay's legacy. One of them is the schematic drawing of „urn nest” no. 1 (Fig. 2. 1), the other one is the frontal and lateral view of another grave covered and surrounded with sandstones and basalt stones (Fig. 2. 2). The latter one was marked no. 15, from which we can deduce that he had found at least 15 graves.

Two years later, Dornyay conducted another excavation on the hill next to the modern period cemetery and uncovered a number of graves.¹⁹

The next data on the site came from 1951 when finds, among others an urn, a small cup and other ce-

12 HILLEBRAND 1923-26, 63.

13 Bár Hillebrand Jenő „másik temetőként” írta le, már Kemenczei Tibor is megállapította, hogy a két ásatási felület egyazon, nagy kiterjedésű temetőhöz tartozik. KEMENCZEI 1967, 253.

14 HILLEBRAND 1923-26, 63, 18. kép térképén „XX” jelöléssel.

15 Az egyik urnasírban bronzcsüngő és csipesz volt, egy másik urnából az égett csontok mellől tű töredéke, lunula, bronzpityke és bronzgyűrű került elő. HILLEBRAND 1923-26, 61. 19. kép 1-6.

16 A későbbi közlésekben is ez a sírszám szerepel, bár már Hillebrand is megállapította, hogy „az amatőrök által kiemelt urnákkal együtt kb. 400-ra tehető ennek a bronzkori urnatemető sírjainak száma.” HILLEBRAND 1929 35.

17 HILLEBRAND 1923-26; HILLEBRAND 1929 35. 17-19. kép.

18 Ld. Dornyay jelentését: Kéziratnapló. Nógrádi Történelmi Múzeum Adattár. Ltsz.: 578.66. A Dornyay által gyűjtött leletek jelenleg a Kubinyi Ferenc Múzeumban találhatóak. KFM Ltsz.: 56.54.1-3; 56.55.1-56.; 77.1., 56.78.1-56.84.1.

19 Azaz a Huszár-birtokon. Dornyay-Béla 1923-1939 között tanított Salgótarjánban, erre az időszakra tehető régészeti tevékenysége is. Erről a feltárásról nincs közelebbi adatunk.

20 Ma a leletek a szécsényi múzeumban vannak: KFM Ltsz.: 51.68-82. Egy sírhoz tartozásuk kétséges.

11 HILLEBRAND 1923-26, marked „XXX” in fig. 18!

12 HILLEBRAND 1923-26, 63

13 HILLEBRAND 1923-26, 63, marked „XX” in fig. 18

14 Hillebrand described it as „another cemetery” yet Tibor Kemenczei has already proved that the two excavation surfaces belonged to the same large cemetery. KEMENCZEI 1967, 253

15 One of the urn graves contained a bronze pendant and forceps, while in another urn the fragment of a pin, a lunula, a bronze spangle and a bronze ring were found beside the burnt bones. HILLEBRAND 1923-26, 61. fig. 19. 1-6

16 The same number of graves can be found in the later publications as well although Hillebrand added that „together with the urns lifted by amateurs, the number of the graves of this Bronze Age urn cemetery can be estimated to about 40”. HILLEBRAND 1929 35

17 HILLEBRAND 1923-26; HILLEBRAND 1929 35. figs. 17-19

18 See Dornyay's report: Manuscript diary. Nógrád History Museum Archives: Inv. No. 578.66. The finds that Dornyay collected can be found in the Kubinyi Ferenc Museum. KFM Inv. no.: 56.54.1-3; 56.55.1-56.; 77.1., 56.78.1-56.84.1.

19 It was Huszár's land. Béla Dornyay worked as a teacher in Salgótarján between 1923 and 1939, and this was the period of his archaeological activities. We could not find any more data on this excavation.

1952-ben Miklós István földjéről kerültek be ismét leletek, Bóna Kovács Károly salgótarjáni lakos ajándékként.²¹

1954-ben Patay Pál telepre utaló leletekről számolt be, amelyek a temető környékéről kerültek elő. Szerinte a temetőhöz tartozó telep az „urnatemető feletti két völgy által közrefogott dombon” található.²²

A lelőhely jelentőségét jelzi, hogy már az 1950-es évek második felében a külföld is felfigyelt a zagyvapálfalvai leletanyag fontosságára.²³ Ennek ellenére sokáig dokumentálatlanul pusztult a sekély mélységben fekvő temető.²⁴ 1967-ben jelent meg Kemenczei Tibor első publikációja a temetőről,²⁵ amelyet további adatokkal egészített ki 1984-ben.²⁶ A Hillebrand-féle feltárásból a Magyar Nemzeti Múzeumba került leletek közül 221 sírt közölt le,²⁷ hozzátéve, hogy az anyag a II. Világháborúban összekeveredett.²⁸ Dokumentáció hiányában²⁹ is meg lehetett állapítani az információvesztést. Az előkerült 221 sír 82%-ából, 181 sírből csak a beletárolt leleteket ismerjük, 18%-ról, 40 sírről semmiféle adat, vagy lelet nincs.³⁰ A leletanyagról még annyit tudunk, hogy Hillebrand Jenő a feltáráson előkerült leletek egy részét elajándékozta.³¹

1991-ben Soós Virág gyűjtött további adatokat a lelőhelyről.³²

ramic shards, were given to the Balassagyarmat museum as gifts from the Salgótarján Coal Mines Company.²⁰

Some more finds were given to the museum from István Miklós's land as gifts from Károly Bóna Kovács inhabitant of Salgótarján.²¹

In 1954, Pál Patay reported about finds from the area of the cemetery, which suggested the existence of a settlement. The settlement, which belonged to the cemetery according to him, could be found „on the hill above the cemetery enclosed by two valleys”.²²

The significance of the site is indicated by the fact, that the importance of the Zagyvapálfalva find material was already noticed abroad as well in the second half of the 1950's.²³ However, the cemetery, which lay close to the surface, decayed for a long time without being documented.²⁴ Tibor Kemenczei's first publication of the cemetery appeared in 1967,²⁵ which he completed with new data in 1984.²⁶ He published 221 graves from the finds uncovered by Hillebrand and stored in the Hungarian National Museum²⁷ adding that the material got mixed during World War II.²⁸ The loss of information could be determined even in lack of documentation.²⁹ Only the finds taken into inventory are known from 181 graves (82%) of the uncovered 221 graves, and there are neither data nor finds from 40 graves, 18%.³⁰ We also know of the find material that Jenő Hillebrand made a present of certain finds uncovered during the excavation.³¹

21 A leletegyüttes egy urnából, egy kis bögréből és egy bronzhuzalból áll, valószínűleg egyetlen bolygatott urnasír tartozékai. KFM Ltsz.: 52.139.1.; 52.140.1.; 52.141.1.

22 PATAY P.: Nógrád megye régészeti emlékei. In: Nógrád megye műemlékei. Szerk: Genthon István, Budapest, 1954. 13-34. 17.

23 MILOJČIĆ, V.: Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. Actes de la III e Session. Zürich 1953, 276-277. Ld. a további irodalmi utalásokra: KEMENCZEI 1967.

24 Időnként egy-egy lelet bekerült a Szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumba, de ásatás nem folyt a területen.

25 KEMENCZEI 1967

26 KEMENCZEI, T.: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. ArchHung Ser. Nova LI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

27 KEMENCZEI 1967, 253-258.

28 KEMENCZEI 1967, 253. Kemenczei Tibor szíves szóbeli közlése szerint az anyagot Hillebrand Jenő nem leltározta be, később, az ötvenes évek rohamunkájakor leltározták, feltehetően a leletek melletti feliratok alapján.

29 A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában nincs dokumentációja. Vagy elveszett, vagy nem adta le az ásató.

30 A múzeumban még vannak objektumokhoz nem köthető, azonosíthatatlan leletek.

31 DORNYAY 1926, 9: A „szebbnél-szebb s igen változatos alakú urnák közül néhányat az ő szívessége a Salgótarjáni Kb. R.T. és a Salgótarjáni Reálgimnázium gyűjteményének is juttatott”. Arról nincs közvetlen adat, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumba került leletek közül is ajándékozott-e tárgyakat. Majcher Tamás szíves szóbeli közlése szerint külföldre is ajándékozott illetve cserélt anyagot Hillebrand Jenő, de erre vonatkozó dokumentumot eddig nem találtunk.

32 Csak egy – a korábbi Hillebrand-féle feltárást másolt térképe van a KFM Adattárában. Soós V.: A Nógrád megyei régészeti topográfia salgótarjáni járásának helységei és a hozzá gyűjtött adatok. KFM, Régészeti Adattár, ltsz: 179.91.

20 The finds can be found in the Szécsény museum: KFM Inv. no.: 51.68-82. They do not seem to have come from a single grave.

21 The find unit consists of an urn, a small cup and a bronze wire, which probably belonged to a single disturbed urn grave. KFM Inv. no.: 52.139.1.; 52.140.1.; 52.141.1.

22 PATAY P.: Nógrád megye régészeti emlékei. In: Nógrád megye műemlékei. Ed: István Genthon, Budapest, 1954. 13-34. 17

23 MILOJČIĆ, V.: Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. Actes de la III e Session. Zürich 1953, 276-277. On further references see: KEMENCZEI 1967

24 A few finds were taken to the Kubinyi Ferenc Museum in Szécsény from time to time but no excavations were conducted.

25 KEMENCZEI 1967

26 KEMENCZEI, T.: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. ArchHung Ser. Nova LI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984

27 KEMENCZEI 1967, 253-258

28 KEMENCZEI 1967, 253. According to Tibor Kemenczei's oral communication, Jenő Hillebrand had not taken the material into inventory; it was hastily done later in the 50's probably according to the inscriptions found beside the finds.

29 There is no documentation in the Archives of the Hungarian National Museum. It either got lost or the archaeologist did not hand it in to the museum.

30 There are finds in the museum that cannot be identified with the features.

31 DORNYAY 1926, 9: „he was kind enough to give a few of the beautiful urns of diverse shapes to the collections of the Salgótarjáni Kb. R.T and the Salgótarján Secondary School”. We do not have direct evidence if he gave away any of the finds that had been transported to the Hungarian National Museum. According Tamás Majcher's kind oral communication, Jenő Hillebrand gave away and exchanged materials in abroad as well although no document has yet been found about it.

2003 decemberében a TESCO építését megelőző feltárás folyt³³ a Haris-köz és Bajcsy-Zsilinszky út közti területen, amely közvetlenül a bolgárkertészet mellett, Hillebrand Jenő és Dornyay Béla ásatásának közelében helyezkedett el (1. kép 1. 3. lelőhelyszám). Sajnálatos módon ezen a felületen nem került elő régészeti anyag, ugyanis az egykori felszín a mainál eredetileg mélyebben feküdt, a Tarján-patak ősmédrében, amely folyami feltöltésével igen sokáig – még a jelenkorban is – áradásos, mocsaras terület volt. A felület Ny-i, eredetileg magasabban fekvő részén – ha voltak is egykor sírok – a próbaásatáskor már nem kerültek elő.³⁴ A TESCO építkezéséhez kapcsolódóan a Haris-köz Ny-i oldalán földkábelezés és villanyvezeték áthelyezése miatt szükséges volt a tervezett vezetékek helyén a területet feltárni. A beépítetlen telek – amelyet érintett a beruházási munka – autókereskedés telephelye volt, így a telek Ny-i, vasúttal párhuzamos domblábi részén már meg lehetett fogni az egykori régészeti szinteket (1. kép 1. 4. lelőhelyszám).³⁵ Itt egy villanyoszlop állt a feltárás idején, amely körül, valamint a szomszédos telkek É-i és D-i kerítések Ny-i végénél több apró cserép jelezte már a felszínen a bolygatott lelőhelyet.³⁶ Az ásatás idején a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet megbízásából bejártuk a Bajcsy-Zsilinszky út D-i oldalán fekvő, még működő bolgárkertészet területét is.³⁷ A keleti részen egyáltalán nem találtunk régészeti anyagot (1. kép 2. A. lelőhelyszám),³⁸ csak a bolgárkertészet É-i épülete³⁹ mellett volt pár cserép a frissen felásott ágyásokban (1. kép 2. B. lelőhelyszám).⁴⁰ Ezt követően a jelenkori temető mellett Guba Szilvia, Bácsmegi Gábor és Majcher Tamás gyűjtött bronzkori telepanyagot.⁴¹

Virág Soós collected further data about the site in 1991.³²

In December, 2003, excavations were conducted preceding the construction of the TESCO³³ on the territory between Haris-köz and Bajcsy-Zsilinszky Road, which was next to the market-garden, near Jenő Hillebrand's and Béla Dornyay's excavations (Fig. 1. 1.3). Regrettably, no archaeological material was uncovered on this surface since the original ground surface was lower than the actual one in the ancient bed of the Tarján streamlet, which was a swampy waterlogged territory until recently. If there had been graves on the W, originally higher territory, they could not be found during the test excavation.³⁴ Because of the laying of underground cables and the re-laying of the electric cables on the W side of Haris-köz in connection with the construction of the TESCO, the future track of the cables had to be unearthed. The empty lot, which was part of the planned investment, used to be occupied by an automobile dealership, so the one-time archaeological layers could be observed in the western part of the lot at the foot of the hill extending in parallel to the railroad (Fig. 1. 1. 4).³⁵ A post supporting the electric cables stood here during the excavation. Small shards indicated the site, which had already been disturbed on the surface, around the post and at the W ends of the N and S fences of the neighbouring lots.³⁶ During the excavation, we made field walking on the territory of the still active market-garden on the S side of Bajcsy-Zsilinszky Road on the commission of the Museum Organisation of Nógrád County.³⁷ No archaeological finds were discovered on the

33 A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet megbízásából a feltárás vezetője: Vaday Andrea.

34 A próbaásatás területét és a szükséges kutatóárkok helyét Majcher Tamás – a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet régésze – jelölte ki, függetlenül attól, hogy a terület túlnyomó része az egykori mélyebb felületen, a vízmederben feküdt. Az ipari tevékenység során az 50-es évektől kezdve szeméttelnek használták a mélyedést, városi szeméttel, építési hulladékkal és többféle ipari salakokkal töltötték fel 3–5 m vastagon. A próbafeltárás során több alkalommal sikerült az egykori patakmeder aljának szakaszait dokumentálni, így biztossá vált, hogy erre a területre nem terjedt ki régészeti lelőhely.

35 Sajnos csak a beruházás által érintett keskeny sávban dolgozhatunk.

36 Itt késő középkori, Árpád-kori, császárkori, kelta és késő bronzkori leletanyag látott napvilágot. A szomszédos házakat végigjárva több helyen jelezték a lakók, hogy a kertek művelésekor találtak csontokat és cserepeket.

37 Ugyanis már ekkor folyamatban volt a terület megvétele és az építkezések tervezése. A terepbejárást indokolta, hogy a majdani feltárásra pontosabban lehessen kijelölni a régészeti lelőhely és régészeti érdekű terület határát.

38 A 2007-es próbaásatás „A” felülete.

39 A 2007-es próbaásatás „B” felülete.

40 Az észlelési lehetőségek jók voltak a friss szántásban.

41 A begyűjtött anyag bronzkori, de pontosabban nem datálható. Kérdéses, hogy a temetővel kapcsolatba hozható-e.

32 There is only a single map in the archives of the KFM, which is a copy of the map of Hillebrand's earlier excavation. Soós V.: A Nógrád megyei régészeti topográfia salgótarjáni járásának helységei és a hozzá gyűjtött adatok. KFM, Archaeological Archives, Inv. no: 179.91.

33 Andrea Vaday directed the excavation on the commission of the Museum Organisation of Nógrád County.

34 Tamás Majcher archaeologist for the Museum Organisation of Nógrád County marked the territory of the test excavation and he located the necessary test trenches independent of the fact that the largest part of the territory lay in the originally lower area in the bed of the watercourse. This depression was used as a dumping ground during the industrial activity from the 50's, and it was filled in with the refuse of the town, building debris and various types of industrial slag in a thickness of 3–5 m. A few sections of the bottom of the former streamlet basin could be documented during the test excavation so it became certain that the archaeological site did not extend to this territory.

35 Regrettably, we were confined to the narrow zone that was included into the investment.

36 Late medieval, Árpadian period, Imperial period, Celtic and Late Bronze Age materials were found. We visited the neighbouring houses where several inhabitants mentioned that they had found bones and shards in their gardens.

37 The purchase of the territory had already been decided by then and the designs of the constructions were already ordered. With this field walking the borders of the archaeological site and the territory of archaeological relevance could be determined for a future excavation.

Ilyen előzmények után került sor 2007 őszén a tervezett új bevásárlóközpont területén a próbafeltárássra,⁴² amelyet két részre osztott a Szánas-patak (1. kép 2. A. és B. lelőhelyszám). A lelőhely fontossága és hiányos adatlása miatt külön figyelmet fordítottunk a Hillebrand és Dornyay féle közlések megfigyeléseinek újraértelmezésére, bár megnehezítette, hogy az egykori bolgárkertészeti épületei, különféle beásásai és földművelése a jelenkori talajszinthez közel fekvő régészeti szinteket is megsértette, így a bolygatott objektumok információértéke értelemszerűen alacsonyabb a kívántnál.

A lelőhely most feltárt része lejtőn, közvetlenül az egykori patakmeder partján fekszik. A víz a földtörténeti és régészeti korokban egyaránt különböző bőségű és lefolyású volt. A vízmennyiséget befolyásolta az éghajlat, az évszak, a csapadékmennyiség változása. Időszakonként előtört az alacsonyabban fekvő partrészeket.⁴³ A feltárási felületen kavicsos és nagyobb termésköves felületek kerültek elő. Ezek a helyszíni megfigyelések szerint – eredetük alapján – két csoportra oszthatók. Az első csoportba tartoznak a 2007-es ásatáson több helyen jelentkező, kisebb-nagyobb kavicsos, kisebb terméskövekkel és cserepekkel kevert felületek. E kavicsos rétegek egy része magasabban feküdt az urnák és sírok jelentkező szintjénél, más részük alattuk, illetve volt olyan sír, amely ebbe a felületbe mélyült le. Az urnák fölötti kavicsos felületek alatt 5–15 cm vastag, kevert szürkésfekete talajréteg volt. Az urnák alatt jelentkező kavicsos felületek alatt kis, 2–4 cm vastag humuszréteg vagy fekete, agyagos öntéstalajt követően jelentkezett a sárga, agyagos altalaj. A „B” felület I. szelvényében kavicsos, amorf foltokban megmaradt rétegnél már egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy egy nagyobb áradás lerakta öntésrétegről van szó.⁴⁴ A korábbi feltárások során is megfigyelték a kavicsos felületeket, illetve kavicsokat. Hillebrand Jenő az 1927-es feltárási közlésekor jegyezte meg, hogy „néha az urnákat kavicsokkal rakták körbe” illetve „néha az urnákban is volt egy-egy kavics, vagy félbetört kavics, amelyeket csak az ember tehetett be, tekintettel arra, hogy az urnák gondosan le voltak tálakkal takarva. A kísérő edénykéek száját pedig néha nagy kavics zárta le.”⁴⁵ Az urnák kavicssal való körberakása megfelel annak a megfigyelésünknek, hogy a sírok egy részét a korábbi kavicsos öntéstalajba ásták bele. Ez közvetve utal arra, hogy Hillebrand „kavicssal körberakott” sírja/sírjai az egykori, időszakosan vízjárta lejtőré-

eastern part (Fig. 1. 2. A),³⁸ there were only a few shards in the recently turned up beds beside the N building of the market-garden³⁹ (Fig. 1. 2. B).⁴⁰ Finally, Szilvia Guba, Gábor Bácsmegi and Tamás Majcher collected Bronze Age settlement materials beside the active cemetery.⁴¹

These were the antecedents that preceded the test excavation on the territory of the future shopping centre in 2007,⁴² which was divided into two parts by the Szánas streamlet (Fig. 1. 2: sites A and B). Owing to the importance of the site and the incomplete documentation, we paid special attention to the re-interpretation of Hillebrand's and Dornyay's publications, although it proved difficult since the buildings, the various pits and the cultivation activity of the market-garden disturbed the archaeological layers that lay close to the actual ground surface and consequently the information value of the disturbed features has diminished.

The part of the site unearthed this time lay on the slope on the bank of the former streamlet bed. The output and the course of the streamlet changed in the geological and the archaeological periods. Climate, seasons, the changes of the quantity of precipitation influenced the water output. Intermittently, the streamlet flooded the lower parts of the banks.⁴³ Surfaces of pebbles and larger rock blocks were found on the excavation territory. According to local observations, they can be divided into two groups according to their origin. The first group contains the smaller and larger surfaces mixed with pebbles, smaller rock blocks and shards, which appeared at a number of places at the excavation in 2007. A few of these pebbly areas were at a higher altitude than the appearance of the urns and the graves, while other spots were on a lower level. There was a grave, which was dug into such a surface. A 5–15 cm thick mixed greyish black soil lay under the pebbly surfaces that appeared higher than the urns. Under the pebbly surfaces appearing under the urns, the yellow clayey subsoil was found under a thin, 2–4 cm thick humus layer or a black clayey alluvial meadow soil. It could evidently be determined at the pebbly layer preserved in amorphous spots in cutting I of surface „B” that it was the alluvial layer deposited by a larger flooding.⁴⁴ The pebbly surfaces or the pebbles had already

42 Bár regisztrált a lelőhely, pontos elhelyezkedésének és kiterjedésének határait kellett meghatároznunk a megelőző feltárást előkészítendő.

43 A lakosok elmondása szerint még az 1950-es években is az „A” terület csaknem teljes egészén, a „B” területnek pedig a keleti részén mocsaras nádas húzódott.

44 A bronzkori – össze nem tartozó – edénytöredékek között ugyanis jelenkori tetőfedő cserép darabja keltezte ezt az áradási szintet.

45 HILLEBRAND 1929, 38: A kavicsokat lélekhitel kapcsolatos „kavicskultuszként” interpretálta.

38 Surface „A” of test excavation of 2007

39 Surface „B” of test excavation of 2007

40 The conditions were ideal for observation on the recently ploughed surface.

41 The collected material came from the Bronze Age but no exact dating is possible. It is not clear if it can be linked with the cemetery.

42 The site is listed yet its extent and its exact borders had to be determined to prepare the investment-led excavation.

43 According to the local people, a swampy reedy area covered nearly the entire territory „A” and the eastern part of territory „B” even in the 1950's.

44 A fragment of a modern roof tile found among the non-fitting Bronze Age shards marked this alluvial layer.

szen feküdtek, feltárásának K-i zónájában. A 2007/41 objektumban (3. kép 1. A–B,) az edények alatt köves, kavicsos felület jelentkezett, mélyebben a szomszédos – fentebb leírt jelenkori – kavicsos öntéfelületnél. A terméskövekkel körberakott sír felszedése után tovább bontottuk a kavicsos felületet. Egyértelművé vált, hogy ez a sír beásásán túl is folytatódik, tehát nem a sírhoz tartozott a kavicsréteg, hanem egy – a sír megásásánál korábbi – áradás által lerakott rétegről van szó. A „B” felület I/B kutatóárok K-i végén szintén jelentkezett foltokban kavicsos felület, amelybe részben beleástak sírokat.⁴⁶

A másik csoportba sorhatók azok a nagyobb természetes felületek, amelyek alatt nem volt sem urnasír, sem egyéb régészeti jelenség vagy anyag. Ezek a felületeken a kövek vagy bolygatott talajban⁴⁷ feküdtek másodlagos helyzetben, vagy az urnák jelentkezési szintjén, de elkülönülten, halmokban. Lényegesen nagyobbak és súlyosabbak voltak annál, hogy a fentebb említett áradással lehetne magyarázni létüket. Mivel az urnák között, a temetőben helyezkednek el, feltételezhetően szándékosan halmozták fel őket (Pl. 2007/10 objektum), hogy a temetéskor az urnák alá, illetve fölé rakják őket (4. kép 3.).⁴⁸

Hillebrand Jenő közléseiből még egy jelenséget kell megemlíteni. Az egyik sírből, az „urna öble körül” „ciszolt kőlapocskák” kerültek elő.⁴⁹ Ezeket később „lélek-köveknek” tartotta,⁵⁰ kizárva a kőlapocskák játék funkcióját.⁵¹ A régészeti párhuzam nélküli kőlapocskáknál feltűnő, hogy szabályosak, de különböző méretűek. Kivétel nélkül mind kicsi. A 2007/14 sírből is került elő hasonló, az urnán kívül. Valójában nem régészeti lelet, hanem vasas talajkiválás (2. kép 3.).⁵²

Temetőszerkezet

Hillebrand feltárásai során megállapította, hogy a sírok sűrűn sorakoztak egymás mellett.⁵³ A 2007-es próbafeltáráson csak egy rábontásokkal kiszélesített árok (B/I/A árok és B/I/C rábontása), és hozzá 90°-ban csatlakozó

been observed during the former excavations. Jenő Hillebrand remarked in the publication of his excavation of 1927 that „the urns were sometimes surrounded by pebbles” or that „sometimes there were a few pebbles or split pebbles even in the urns, which could only be placed there by people since the urns were carefully covered with bowls. Sometimes a large pebble stopped the mouths of the small accompanying vessels.”⁴⁵ The circumstance that the urns were surrounded by pebbles matches our observation that a few graves were dug into a formerly deposited alluvial meadow soil. This indirectly reveals that Hillebrand’s grave/graves surrounded with pebbles lay on the formerly intermittently waterlogged part of the slope in the E zone of his excavation. A stony, pebbly surface appeared under the vessels in feature no. 2007/41 (Fig. 3. 1 A–B) lower than the above-described neighbouring pebbly alluvial meadow soil. Having cleared the grave surrounded by rock blocks, we continued the cleaning of the stony surface. It became evident that it continued under the pit of the grave, so the pebble layer did not belong to the grave: it was a layer deposited at a flooding previous to the digging of the grave. The pebbly surface also appeared in spots in the E end of test trench I/B on surface „B”, and the graves were partly dug into it.⁴⁶

The other group consists of surfaces of larger blocks of rock, under which there were no urn graves, other archaeological features or materials. Here the rocks lay either in a secondary position in the disturbed soil⁴⁷, or they lay on the level of the appearance of the urns in separate clusters. They were too large and heavy to be explained by the above-mentioned flooding. As they were found among the urns in the cemetery, they were probably intentionally accumulated (e.g. feature no. 2007/10) to be placed under or over the urns at the burial (Fig. 4. 2).⁴⁸

Yet another phenomenon must be mentioned from Jenő Hillebrand’s publications: „polished stone plaques” were found in the region of the „belly of the urn” in one of the graves.⁴⁹ Later he described them as „spirit stones”,⁵⁰ rejecting the possibility that the stone plaques belonged to a game.⁵¹ The stone plaques have no ar-

46 Csak feltételezés, hogy ez a kavicsréteg megfelel a 41. objektum alatt dokumentált rétegnek, de mivel a kavicsréteg csak az egykori talajmélyedésekben rakódott le, folyamatosan nem lehetett dokumentálni, ráadásul a mai – és egykori – felszín lejt K-i irányban, így a kavicsos öntéstalaj sem azonos tengerszint feletti magasságokban jelentkezik. A megelőző feltáráskor remélhetőleg ezt is meg lehet figyelni a nagyobb, összefüggő felület feltárasakor.

47 Például a 27. sz. császárkori ház betöltésében.

48 Egy esetben sem volt a kőhalmokban többféle kőanyag, vagy puha mészkövek, vagy vulkanikus eredetű kövek voltak.

49 HILLEBRAND 1923–26, 65, 26. kép.; DORNYAY 1926, 9.

50 HILLEBRAND 1929, 38.

51 Hillebrand fejtegetései erről ausztráliai néprajzi párhuzammal: HILLEBRAND 1923–26, 65, 68.

52 Sümei Pál meghatározása szerint a patakok partján képződő vaskiválás, „borsókő”. Meghatározásáért itt is köszönetet mondunk. KFM ltsz. 2008.1.9.

53 HILLEBRAND 1923–26, 63.

45 HILLEBRAND 1929, 38: He interpreted the pebbles as a „pebble cult” linked with belief in spirits.

46 We can only suppose that this pebbly layer was the same as the layer documented under feature no. 41. As the pebble layer settled only in the contemporary depressions of the surface, it did not form a continuous surface. The actual and the former surfaces sloped in an easterly direction so the pebbly alluvial soil appeared in various altitudes. We hope to be able to observe this layer on larger coherent surfaces during the investment-led excavation.

47 E.g. in the filling of the Imperial period house no. 27

48 The rock types were never mixed in the heaps: they were composed either of soft limestone or volcanic rocks.

49 HILLEBRAND 1923–26, 65, fig. 26; DORNYAY 1926, 9

50 HILLEBRAND 1929, 38

51 Hillebrand cited Australian ethnographic analogues: HILLEBRAND 1923–26, 65, 68

kutatóárok (B/I/B) alapján alkothatunk képet.⁵⁴ Minde-
nütt jelentkezett a jelenkori talajművelés által megboly-
gatott réteg. A felületen ráadásul római császárkori
kelta, Árpád-kori, és jelenkori beásások tovább roncsol-
ták a késő bronzkori szintet. Az elmondottakból követ-
kezik, hogy a sírok beásási szintjét – kevés kivétellel –
már nem lehetett észlelni, ami a temető belső, relatív
kronológiájának megállapítását is megnehezíti.⁵⁵ E meg-
jegyzések mellett állapíthatjuk csak meg,⁵⁶ hogy a
B/I/A és B/I/C felületen a sírok ritkábban, egymástól
nagyobb távolságban helyezkednek el. Egy részük elkü-
lönülten fekszik, többnél azonban megfigyelhető, hogy
több edény „urnafészkekben” található (4. kép 4.).⁵⁷
A patakmeder felé, K-i irányba lejtő, B/I/B kutatóárok-
ban viszont más jelenség figyelhető meg. Itt egymáshoz
közel feküdtek a sírok, szuperpozíció csak az árok Ny-i
részén, a B/I/A folytatásában volt dokumentálható.
A B/I/B árok K-i negyedében – az egykori vízpart köze-
lében – a lejtő aljában fekvő részen a sírok egyre távolabb
feküdtek egymástól. Ha a temető rész használatának
idején túlnyomóan száraz időjárási viszonyok uralkod-
tak, akkor itt is sűrűn fekhettek a sírok egymás mellett,
amelyek közül a sekélyebbre ásott sírokat a későbbi
áradások megsemmisítették.⁵⁸ Ha viszont nedvesebb
időszakban használták, akkor az időszakosan vízjárta
területeken már nem temetkeztek. Ebben az esetben a
lejtő alján, elszórtan fekvő sírok feltehetően egy száraz
időszak temetkezései.⁵⁹

Sírok mélysége

Hillebrand Jenő ásatásai során több megjegyzést tett a
sírok mélységéről. Az urnatemető bolgárkertész ház
melletti részén feltárt, kb. 75 m²-nyi részén „15–75 cm
mélyen voltak az urnák.”⁶⁰ Később azt írta, hogy általá-
ban 20–30 cm-nyi mélységben kerültek elő.⁶¹ Megfigyel-
te, hogy a gazdag sírok valamivel mélyebben feküdtek,
sőt egy esetben, a 165. sz. sírnál csak 1 m mélységben

archaeological analogues. All of them are small although
of different sizes, and they are strikingly regular.
A similar one was found in grave no. 2007/14 outside
the urn. Actually, they are not archaeological finds but
ferrous concretions (Fig. 2. 3).⁵²

Cemetery structure

Hillebrand observed during his excavations that the
graves were densely distributed.⁵³ At the test excavation
in 2007, we could only get a glimpse of it in a trench
widened with extensions (trench B/I/A and its extension
B/I/C) and in the test trench (B/I/B) that ran to it at a
right angle.⁵⁴ The layer disturbed by modern cultivation
appeared everywhere. The late Bronze Age layer was
also broken on the surface by Roman Imperial period,
Árpádian period and modern pits. This means that the
level from which the graves had been dug could not be
found, apart from a few exceptions, and this makes the
determination of the inner, relative chronology of the
cemetery fairly difficult.⁵⁵ These remarks were necessary
to say⁵⁶ that the graves were more loosely distributed
and they lay at larger distances from each other on
surfaces B/I/A and B/I/C. A few graves were isolated,
while many of them contained several vessels in „urn
nests” (Fig. 4. 4).⁵⁷ A different phenomenon could be
observed in test trench B/I/B, which sloped eastwards
toward the streamlet. Here, the graves lay close to each
other and superposition could be observed only in the
W part of the trench in the continuation of trench B/I/A.
The distance between the graves gradually increased in
the E part of trench B/I/B close to the former bank at
the foot of the slope. If the climate was mostly dry at
the time when this part of the cemetery was used, the
graves could be densely distributed here as well but the
later floods destroyed the shallower graves.⁵⁸ If it was
used in a wetter period, the intermittently waterlogged
areas were not used for burials. In this case, the scattered

54 A felület közvetlenül egy régi ház romos pincéjének falazása mellett húzódott.

55 Ugyanezzel a problémával szembesülünk a nagyberuházások megelőző feltárásainak gépi humuszolása után, amikor egy sosemvolt, mesterségesen kialakított felszínen egymás mellett jelentkeznek a gépi nyelésben a különböző korszakú és fázisú objektumok.

56 Mind a császárkori ház, mind az Árpád-kori objektum semmisített meg sírokat.

57 A részletes jelenségelemzéskor megállapítható, hogy az „urnafészkek” egy részénél több – különböző időben megásott – sírról van szó, amely arra utal, hogy a temető e részén hosszabb időszak elteltével újra temetkeztek, amikor már nem látszottak a korábban megásott sírok.

58 A „B” felülettől délre eső „A” felületen ugyanis a patakmeder fekete, iszapos, agyagos rétegében néhol került elő az áradástól lemosott, bronzkori cserép is másodlagos helyzetben.

59 Azt is számításba kell venni, hogy esetleg itt már a temető széléről lévő szó, ritkulnak a sírok.

60 HILLEBRAND 1923–26, 63.

61 HILLEBRAND 1929, 35.

52 According to Pál Sümegi's determination, they are ferrous concretions, pisolites, which develop on the banks of streamlets. I am grateful for his determination. KFM inv. no. 2008.1.9

53 HILLEBRAND 1923–26, 63

54 The surface was next to the wall of the ruinous cellar of an old house.

55 The same problem is faced when the surface is mechanically scraped at excavations preceding large investments. The features of various ages and phases appear side by side on the mechanically scraped surface, on a never-existed, artificially created level.

56 Both the Imperial period house and the Árpádian period pit destroyed graves.

57 The detailed analysis of the phenomena has revealed that certain „urn nests” were actually more than one grave dug at various times, which suggest that this part of the cemetery was opened for new burials after a longer period of time when the traces of the earlier dug graves had already disappeared.

58 Sometimes Bronze Age shards were found in a secondary position in the black, muddy, clayey deposit of the streamlet bed on surface „A” extending south of surface „B”.

bukkant az első urnára.⁶² A próbafeltárás során hasonlóképpen sekély mélységben jelentkezett a temetkezések többsége, gyakorta megsértve az egykori talajműveléstől (4. kép 2.). Egy mélyebb objektum a kivétel (2007/28 objektum), ahol – bár a fedőkő és a föld súlya alatt letört az urna nyaka – a sír ép volt (5. kép 1.). A sírok beásása nem minden esetben látszott.⁶³

Sírformák

Általánosnak tekinthető a kerek, vagy ovális sírforma. Egy téglalap alakú, nagyobb sír került elő (2007/105 objektum), amelynek a mérete elérte a csontvázas sírokét. Hat edényben volt emberi maradvány,⁶⁴ amelyek mennyisége utal arra, hogy egy időpontban több halottat tettek a sírba (6. kép 1–2.). A 2007/41 kisebb sírt téglalap alakban kőlapokkal vették körbe (3. kép 1 A–B). Hillebrand beszámolója szerint 1926-ban a bolgárkertész ház melletti részen feltárt sírokat is lapos homokkövekkel rakták körül.⁶⁵ A Dornyay 1936-os feltárása során előkerült 15. sz. – szintén négyszögletes – objektumot bazalt és homokkövek keretezték, majd az így kialakított sírládát kövekkel fedték le, háttetőszerűen (2. kép 2.).

Sírok oldalának és aljának kiképzése

2007-ben a sírok oldalfalain tapasztást nem lehetett megfigyelni, de a sírgödörök egy részében a sír fenekét agyaggal tapasztották ki.⁶⁶ Ez egyaránt előfordult sekélyebben fekvő és mélyebbre ásott sírokban. Néhány esetben meg lehetett figyelni, hogy a tapasztás másodlagosan, foltosan, vagy teljesen kiégett, feltehetően a ráhelyezett urna még izzó tartalmától (4. kép 4.). A sírok más részénél kőlapokat tettek a sírgödör aljára (5. kép 2.). Vulkanikus eredetű köveket, mészkövet, homokkődarabokat egyaránt használtak a sírok alján. A 2007/78 objektumban egy nagyobb edény fenéktöredékére állították az urnát.

Sírok lefedése

A próbaásatáson – a korábbi feltárásokhoz hasonlóan – a sírok egy részénél előkerült a sírokat lefedő terméskő. A jelenkori bolygatás miatt kérdéses, hogy a fedőkő hiánya valós-e, vagy csak a bolygatás miatt hiányzik. Éppen ezért nem dönthető el egyértelműen, hogy általánosnak tekinthető-e az eljárás, vagy megkülönböztető jellege volt-e, esetleg kronológiai magyarázata van. Több esetben a sír fedőkőve az altalaj szintjén, vagy az abba lemé-

graves at the foot of the slope were the burials of a dryer period.⁵⁹

Depth of the graves

Jenő Hillebrand mentioned the depth of the graves several times during his excavations. „The urns were in a depth of 15–75 cm” on the 75 m² large territory of the urn cemetery uncovered beside the house of the market-gardeners.⁶⁰ Later he wrote that they had generally been found in a depth of 20–30 cm.⁶¹ He observed that the rich graves lay somewhat deeper, and in a single case, in grave no. 165, he found the first urn in the depth of 1 m.⁶² The majority of the burials appeared in a similarly small depth during the test excavation, and they were often disturbed by cultivation (Fig. 4. 2). A single deeper feature (feature no. 2007/28) was preserved in an intact condition apart from the neck of the urn, which had broken under the weight of the covering stone and the earth (Fig. 5. 1). The grave shaft could not always be observed.⁶³

Shapes of the graves

The most common shape was round or oval. Only a single larger oblong-shaped grave was found (feature no. 2007/105), which was as large as an inhumation grave. Six vessels contained human remains.⁶⁴ Their quantity suggests that several dead were put into the grave at a time (Fig. 6. 1–2). The smaller grave no. 2007/41 was surrounded with stone slabs in an oblong shape (Fig. 3. 1. A–B). According to Hillebrand’s report, the graves uncovered next to the house of the market-gardeners in 1936 were also surrounded with flat sandstone blocks.⁶⁵ The also oblong-shaped feature no. 15 uncovered by Dornyay in 1936 was also surrounded with basalt and sandstone blocks, and the grave casket was covered with stones placed in a roof shape (Fig. 2. 2).

The walls and the bottoms of the graves

No plastering could be observed on the walls of the graves in 2007, but the bottoms of the pits were plastered with clay in a few graves.⁶⁶ This was observed in shallower and deeper graves alike. In a few cases, the plastering was secondarily burnt either completely or

62 HILLEBRAND 1929, 35. Hillebrand Jenő nem különböztetett meg rétegeket, így mélységadatai a feltárás idejének felszínétől érteendőek.

63 Megfigyelhető, hogy több, egymáshoz közel fekvő sír fölött a lazább talaj elszíneződése a nyelési felszínen egy sírra utalt, és csak a bontás során látszott, hogy több sírról van szó (7. kép 1–2.).

64 105, 108, 115, 124, 128. és 129. sz. edényekben.

65 HILLEBRAND 1923–26, 63.

66 A sírok egy részében az urna alatti tapasztáson nem volt égésnyom, azaz nem csak a másodlagos égés miatt maradt meg a sír aljának 1–2 cm vastag tapasztása.

59 It should also be taken into account that this could be the edge of the cemetery with fewer graves.

60 HILLEBRAND 1923–26, 63

61 HILLEBRAND 1929, 35

62 HILLEBRAND 1929, 35. Jenő Hillebrand did not differentiate layers, his depth data were measured from the actual ground surface.

63 The discolouration of the looser soil over a number of closely lying graves suggested a single grave on the scraped surface and it was found out only during cleaning that it indicated more than one grave (Fig. 7. 1–2)

64 Vessels nos. 105, 108, 115, 124, 128 and 129

65 HILLEBRAND 1923–26, 63

66 The plastering under the urns was not burnt in a few graves, so it was not the secondary burning that preserved the 1–2 mm thick plastering on the bottoms of the graves.

lyülő gödörben volt, ami arra enged következtetni, hogy a fedőköveket még földréteggel takarták le (5. kép 3.). A sírok egy részénél a fedőkő alatti urnát még tállal is leborították, ami arra utal, hogy a kövek nem csupán az urna lefedésére szolgáltak (4. kép 1.).⁶⁷ A kőanyag nem egységes, egyaránt előfordul a vaskiválásos, nagyszemcsés homokkő, puha mészkő és a keményebb, vulkanikus eredetű kő, utalva a különböző gyűjtési területekre.⁶⁸

Kerámia

A próbafeltárás igen gazdag leletanyagában urnák, tálak mellett bögrék, fazekak és korsók kerültek elő. A kis formavariációjú tálakkal⁶⁹ (10. kép 1., 3.) néhány eset kivételével általában szájjal lefelé takarták le az urnákat (4. kép 1-2.; 5. kép 1.).⁷⁰ Az urnák – a tálakkal ellentétben – igen változatos formájúak, díszítésűek és nagyságúak a feltárt temetőrészben (9. kép 1-6.; 10. kép 5.).⁷¹ Mellettük gyakori volt a kíséredény (3. kép 2.; 4. kép 1.; 5. kép 3.; 6. kép 1-2.; 7. kép 3.).⁷² Hillebrand szerint a kíséredények⁷³ vagy „üresek”, vagy néha voltak bennük gyermekcsontok.⁷⁴ A sírúrnák fekvő sírok egy részénél nem tudta a kíséredények hovatartozását megállapítani.⁷⁵ Ez néhány esetben a 2007-es feltáráson is gondot okozott. Példa erre a 2007/39, és 40. objektum, ahol a két urna alatt és között fekvő edényeknél nem minden esetben lehetett az egyik vagy másik urnához kötni a kíséredényeket (4. kép 1-2.).⁷⁶ A fazekak egy kivétellel kíséredények voltak, szintén nem mutatnak túl nagy formavariációt. A korsók és bögrék általában csak méretükben különböztek (10. kép 2., 4.). Egy kis bögre urnát utánzó formája és díszítése említendő még meg (7. kép 3/G). A kíséredények egy részét a temetéstörténetben a sírokba, más részükénél a másodlagos égés arra utal, hogy a máglyára, a halott mellé helyezték őket.⁷⁷

Egyéb tárgyak

Az edényekben bronz és arany hajkarikák vagy fülbevalók⁷⁸ (8. kép 3.) és egyéb bronztárgyak voltak. Félhold

in spots probably from the still glowing content of the urn placed on it (Fig. 4. 4). In other graves, stone slabs were placed on the bottoms (Fig. 5. 2). Volcanic rocks, limestone and sandstone blocks were used for the purpose. In grave no. 2007/78, the urn was placed on the bottom fragment of a larger vessel.

The covering of the graves

At a few graves, the rock that covered the graves was found during the test excavations as well similarly to former excavations. It is uncertain if the lack of the covering stone was the real situation or it was only due to modern disturbances. So it cannot be decided if this solution was customary or a special marker or it has a chronological significance. In a few cases the lid of the grave was on the level of the subsoil or in a pit dug into it, which suggests that the covering stones were covered with a layer of earth (Fig. 5 3). In a few graves, the urn under the lid was covered with a bowl, which suggests that the stone slabs had other functions as well beside the covering of the urn (Fig. 4. 1).⁶⁷ The stone material is not uniform: there are coarse-grained sandstones with iron precipitations, soft limestone and harder volcanic rocks, which were transported here from various provenances.⁶⁸

Ceramics

In the very rich find material of the test excavation, bowls, cups, pots and jugs were found beside the urns. The morphologically fairly uniform bowls⁶⁹ (Fig. 10. 1, 3) generally covered the urns with the mouths turned down (Fig. 4. 1-2; fig. 5. 1).⁷⁰ The urns, in contrast, had diverse shapes, ornaments and sizes in the uncovered cemetery fragment (Fig. 9. 1-6; fig. 10. 5).⁷¹ Accompanying vessels were often found beside them (Fig. 3. 2; fig. 4. 1; fig. 5. 3; fig. 6. 1-2; fig. 7. 3).⁷² According to Hillebrand, the accompanying vessels⁷³ were either „empty” or sometimes contained infant bones.⁷⁴ In a few densely distributed graves, he could not decide to which grave the accompanying vessels belonged.⁷⁵ The same proved problematic in a few cases in 2007 as well. Features nos. 2007/39 and 40 can be cited as examples where the

67 A sírok köves lefedését – a néprajzi párhuzamok szerint – a halottól való félelem indokolta.

68 A 2007-es feltáráson az egyes objektumokban egységes volt a kőanyag. A fentebb említett Dornyay-féle 1936/15 objektumban azonban a vulkanikus eredetű bazaltot és homokkövet egyaránt felhasználtak.

69 Általában díszítetlen, kihajló pereműek, alacsony talpkorongosak, csak pár tál volt magasabb talpgyűrűs, díszített példány.

70 Hasonló megfigyelést tett Hillebrand Jenő is. HILLEBRAND 1923-26, 63, 20. kép 1., 3., 5., 6., 7., 8.

71 HILLEBRAND 1929, 38: „a 221 hamvveder közt alig akad két egészen egyforma”.

72 Ld. pl. a Dornyay-féle 1. sírt is: (2. kép 1.).

73 HILLEBRAND 1923-26, 63, 20. kép 2., 4.

74 HILLEBRAND 1929, 35.

75 HILLEBRAND 1929, 35.

76 Jól látszik a két bontási fázisról készült rajzon is: 7. kép 2.

77 Ilyen égésnyom figyelhető meg pl. a 10. kép 4. bögréjén, és a 6. kép 1. fényképén a 121. számmal jelölt objektumrészben is.

78 KFM. ltsz: 2008.1.119.

67 The covering of the graves with lids was due to fear of the dead according to ethnographic analogues.

68 The stone material was uniform in the individual features at the excavation in 2007. In the above mentioned feature no. 1936/15 unearthed by Dornyay, however, both volcanic rocks and sandstone were used.

69 They were usually undecorated items with everted rims and low foot-rings. Only a few items were decorated and had a higher foot-ring.

70 Jenő Hillebrand observed the same. HILLEBRAND 1923-26, 63, figs, 20. 1, 3, 5, 6, 7, 8

71 HILLEBRAND 1929, 38: „we could barely find two identical items among the 221 urns”

72 See e.g. Dornyay's grave no. 1 (Fig. 2. 1)

73 HILLEBRAND 1923-26, 63, fig. 20. 2, 4

74 HILLEBRAND 1929 35

75 HILLEBRAND 1929 35

alakú csüngők (8. kép 1–2.), különböző típusú tűk (5. kép 5.; 8. kép 7.), karperecek, spirálok mellett üveg- és agyaggyöngyök is kerültek elő (8. kép 5.; 11. kép).⁷⁹ Hillebrand megállapította, hogy a halottakat tárgyaikkal együtt helyezték a máglyára, majd utána tették az urnába a hamvakat és végül a bronzékszereket,⁸⁰ amelyeken kivétel nélkül látszott a máglyatűz nyoma.⁸¹ A próbafeltáráson előkerült leletek egy részén hasonló égésnyom figyelhető meg, de voltak olyan sírok is, ahol ép tárgyakat tettek a hamvak fölé ill. közé az urnákba (5. kép 4.). Feltehetően a megégett tárgyak a halotton ill. ruházatán voltak. A 2007/28 sír leleteinek nagyobb része megégett,⁸² köztük a gyöngyök is, egyikük ráéggve ráfolyt a mandibula töredékére (8. kép 5., 11. kép⁸³), míg az égésnyomot nem mutató tűket mellékletként tették a sírokba⁸⁴ (5. kép 4–5., 8. kép 7.⁸⁵).

Antropológia

Hillebrand Jenő feltárásainak csontmaradványairól kevés információ áll rendelkezésünkre. Az emberi maradványokkal kapcsolatban csak azt tudjuk, hogy az 1926-ban, a bolgárkertész ház melletti részen előkerült sírokban az urnák aljában voltak az embermaradványok, felettük helyezkedtek el a bronztárgyak.⁸⁶ A kísérőedények egy részében – ahogy fentebb már említettük – gyermekcsontok voltak.⁸⁷ Ezekről nem írta, hogy égésnyomok voltak-e rajtuk. Ma már nem lehet megállapítani, hogy valóban kisgyerekek maradványai voltak-e, vagy a máglyáról összeszedett épebben maradt kisebb csonttöredékek, amelyeket Hillebrand Jenő gyerekcsontként interpretált. Az is felvethető, hogy állatcsontmaradványok voltak, a halott utolsó útjára adott ételmelléklet maradványai. Az azonban bizonyos, hogy Hillebrand igyekezett a felnőtt és gyereketemkezéseket szétválasztani, mivel az 1927/165 sírről azt írta, hogy „kizárólag felnőtt egyén csontjait tartalmazó” urna.⁸⁸ A halottégetés szerencsénkre nem volt túl hatékony. A próbafeltáráson előkerült hamvak között igen sok volt a nagyobb kalcinált csont, ami az antropológiai meghatározásokhoz segítséget nyújthat.⁸⁹

accompanying vessels lying under and between the two urns could not always be linked with this or that urn (Fig. 4. 1–2).⁷⁶ All pots except for one item were accompanying vessels and they are morphologically also fairly uniform. The jugs and the cups differ only in size (Fig. 10. 2, 4). The urn-imitating shape and ornament of a small cup can be mentioned (Fig. 7. 3/G). Some of the accompanying vessels were placed in the grave during the burial, while at other items, the secondary burning suggests that they were placed on the pyre beside the dead.⁷⁷

Other objects

Bronze and gold lock-rings or earrings⁷⁸ (Fig. 8. 3) and other bronze objects were found in the vessels. Beside crescent-shaped pendants (Fig. 8. 1–2), pins of various types (Fig. 5. 5; fig. 8. 7), bracelets and spirals, glass and clay beads were recovered (Fig. 8. 5; fig. 11).⁷⁹ Hillebrand stated that the dead were placed on the pyre with their objects, then the ashes were put into the urns and finally, the bronze jewellery was added,⁸⁰ which all bore the traces of the heat of the pyre.⁸¹ Similar traces of burning could be seen on a part of the finds uncovered during the test excavation, but there were only a few graves where intact objects were placed over the ashes or into the urn with the ashes (Fig. 5. 4). The burnt objects were probably on the dead or on his/her dress. The majority of the finds of grave no. 2007/28 were burnt,⁸² even the beads, one of which smelted and ran on the mandible fragment (Fig. 8. 5; fig. 11⁸³). The pins, which did not show traces of burning, were placed in the grave as grave-goods⁸⁴ (Fig. 5. 4–5; Fig. 8. 7⁸⁵).

Anthropology

We have little information about the bone remains from Jenő Hillebrand's excavation. We only know that the human remains were on the bottoms of the urns in the graves uncovered on the territory beside the market-gardeners' house in 1926. The bronze objects were above

79 Glattfelder Lúciának a kerámiák, Somlói Évának a bronzleletek restaurálási munkájáért itt is köszönetet mondunk. A leletanyag a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumba kerül, a 2008.1. vezető leltári számon nyilvántartva.

80 HILLEBRAND 1923–26, 63.

81 HILLEBRAND 1923–26, 63.

82 Üveg- és csontgyöngyök, bronzleletek közül a spirálgyűrű (KFM ltsz: 2008.1.32. 8. kép 4.), füles gomb (KFM ltsz: 2008.1.31, 8. kép 8.), két harang alakú csüngő (KFM ltsz: 2008.1.35.1–2. 8. kép 6.)

83 KFM ltsz: 2008.1.28–29.

84 KFM ltsz: 2008.1.34.

85 KFM ltsz: 2008.1.103.

86 HILLEBRAND 1923–26, 63.

87 HILLEBRAND 1929, 35.

88 HILLEBRAND 1929, 38.

89 Az antropológiai anyagot Köhler Kitty (MTA Régészeti Intézet) dolgozza fel. A publikáció a közeljövőben fejeződik be.

76 It can clearly be seen in the drawing prepared about the two cleaning phases: fig. 7. 2.

77 Such traces of burning can be observed on the cup in fig. 10. 4 and in the feature part marked no. 121 in the photo in fig. 6. 1.

78 KFM. Inv.no.: 2008.1.119

79 I am thankful to Lúcia Glattfelder for the conservation of the ceramics and to Éva Somlói for the conservation of the bronze finds. The find material will be stored in the Kubinyi Ferenc Museum under the registry number 2008.1.

80 HILLEBRAND 1923–26, 63

81 HILLEBRAND 1923–26, 63

82 Glass and bone beads, and from the bronze finds a spiral ring (KFM inv. no.: 2008.1.32. fig. 8. 4), a looped button (KFM inv. no.: 2008.1.31. fig. 8. 8) and two bell-shaped pendants (KFM inv. no.: 2008.1.35. 12, fig. 8. 6)

83 KFM inv. no.: 2008.1.28–29

84 KFM inv. no.: 2008.1.34

85 KFM inv. no.: 2008.1.103

Archaeozoológia⁹⁰

Archaeozoológiai anyagról Hillebrand nem tett említést. A 2007-es feltáráson előkerült állatcsontok egy része a későbbi bolygatások során került a felületre, de néhány esetben a lefedett urnákban, az embercsontok és hamvak között is volt állatcsont.⁹¹ Általános feltételezés, hogy ételmellékletként kerülhettek a sírokba.

Máglya

Hillebrand csak egy-két esetben talált faszén az égetett csontok között, amiből arra következtetett, hogy a holtakat „nem a pusztán máglyán, hanem valami rostos égették el”.⁹² 2007-ben is csak igen kevés esetben volt faszénmaradvány a hamvak között. Valóban kérdéses, hogyan lehetett úgy összegyűjteni a maradványokat, hogy ne keveredjen faszén közéjük.⁹³ Halottégető helyet, máglyára utaló nyomot azonban nem találtunk.⁹⁴ Az urnák egy része alatt átégett tapasztás azonban arra mutat, hogy a halottégető hely nem lehetett messze a síroktól, a hamvak és maradványok még izzottak az edényekben a sírba helyezésnél. Több sírban viszont nem volt nyoma másodlagos égésnek.⁹⁵ A másodlagos égésnyomok alapján bizonyosnak látszik, hogy a máglya nem volt messze a síroktól, azaz a temetőben, vagy annak szélén feküdt.

Végül meg kell említenünk, hogy néhány edényben és pár kalcinált csonton fekete, gyantaszerű anyagot⁹⁶ figyeltünk meg. A 2007/41 sírba tett edény belsejében, alján, peremén és füle belső oldalára vastagon lerakódott a megfeketült anyag. Az edény egyik felén lecsurgásokban is látszott (3. kép 4 A–D). Egy fenyő kéregszélelésén is hasonló színű és állagú, megfeketedett gyantát figyeltünk meg (3. kép 3 A–B). Ezt az edényt eredetileg gyantagyűjtésre használhatták, majd a sírba tették. Az antik irodalomban több utalás is van a halotti szertar-

them.⁸⁶ As it has already been mentioned, a few accompanying vessels contained infant bones.⁸⁷ He did not mention if they were burnt. It cannot already be determined if they were really the remains of small infants or they were only smaller bone fragments gathered from the pyre, which Hillebrand interpreted as infant bones. It is another possibility that they were animal bone remains, the remains of the food that was given to the dead to the last journey. It is certain, nevertheless, that Hillebrand did his best to separate the burials of adults and infants since he wrote of grave no. 1937/165 that the urn „only contained the bones of an adult”.⁸⁸ Luckily, the cremation was not really effective. There were many larger calcined bones among the ashes uncovered during the test excavation, which can help the anthropological determination.⁸⁹

Archaeozoology⁹⁰

Hillebrand did not mention archaeozoological materials. A part of the animal bones found in 2007 came to surface during later disturbances, but in a few cases, animal bones were found among the human ashes and bones in the covered urns.⁹¹ It is generally supposed that they were the remains of the food placed in the grave.

Pyre

Hillebrand found charcoal among the burnt bones in only one or two cases, and he deduced from it that the dead had been cremated „not on the pyre itself but on some kind of a grate”.⁹² Charcoal rarely occurred among the ashes in 2007 as well. It is really unclear how the remains could be collected without being mixed with charcoal.⁹³ We could not find the trace of a pyre or the scene of cremation.⁹⁴ The plastering that was burnt under a few urns suggests that the scene of the cremation could not be far from the graves since the ashes and the remains were still glowing when they were placed in the grave. In a number of graves, however,

90 A archaeozoológiai anyag feldolgozását Kovács Zsófia Eszter végzi (Debreceni Egyetem, Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék PhD. hallgatója). Munkájáért itt is köszönetet mondunk.

91 Pl. a 2007/28; 152. és 162. urnákból egyben kiemelt hamvak flotálása során kerültek ki állatcsontok az emberi maradványok közül.

92 HILLEBRAND 1929, 35, 38.

93 Az viszont bizonyos, hogy sokkal kevesebb hamu volt a sírokban, mint manapság egy urnában. Lehet, hogy a gyűjtött hamu nem csak emberi maradvány, hanem a máglya maradványa is.

94 Az ásatást meglátogató bolgárkertész szerint a szelvényel szomszédos pince ásásakor nagy „halottégető kemencét” találtak. Ez az objektum azonban vagy császár-, vagy Árpád-kori kemence lehetett.

95 A temetés időszakára utalhatnak a másodlagos égésnyomok, illetve azok hiánya. Meleg időjárásakor nem hűlhettek ki a maradványok a sírba helyezésig, hidegben viszont már nem tartalmaztak az urnában olyan hőmennyiséget, amely másodlagos égésnyomokat okozott volna. Ha figyelembe vesszük, hogy télen és kora tavasszal általában nagyobb a természetes halálozások száma, akkor a sírok többségében nem fordulhat elő másodlagos égésnyom. Természetesen azt is számításba kell venni, hogy a maradványokat később, kihűlt állapotban gyűjtötték össze.

96 Vizsgálata folyamatban.

86 HILLEBRAND 1923–26, 63

87 HILLEBRAND 1929, 35

88 HILLEBRAND 1929, 38

89 Kitty Köhler (Archaeological Institute of the HAS) analyses the anthropological material. She will finish her publication in the near future.

90 Zsófia Eszter Kovács (PhD aspirant of the Evolutionary Zoological and Human Biological Department of the Debrecen University) analyses the archaeozoological material. I am grateful for her work.

91 E.g. animal bones were found among the human remains during the levigation of the ashes from urns nos. 2007/28, 152 and 162.

92 HILLEBRAND 1929, 35, 38

93 It is also true that there was much less ash in the graves than in the urns of modern times. The collected ashes could contain the remains of the pyre as well.

94 According to the market-gardener who visited the site, a large „cremating kiln” had been found at the digging of a cellar in the neighbourhood of the cutting.

tásnál használt illatos anyagokra.⁹⁷ A görögök a megmossott holttestet illatos kenőcsökkel dörzsölték be, a rómaiak illatszereket öntöttek a meggyújtott máglyára. A gyanta égésekor illatanyag szabadul fel, másik tulajdonsága, hogy meggyorsítja az égést. A görögök levágott és megnyúzott állatok zsírával borították be a máglyán fekvő halottat, hogy gyorsabban hamvadjon el.⁹⁸

Kronológia

Patay Pál a nagybáttonyi temető rövid értékelése kapcsán azt a zagyvapálfalvai leletanyag tökéletes másának tartotta.⁹⁹ Kemenczei Tibor a Hillebrand ásatásaiból származó leletanyag feldolgozása során a temetőt a Reinecke-féle BB-BC fordulójára keltezte.¹⁰⁰ V. Furmanek részletes elemzése alapján a pálfalvai temető néhány sírját még ennél is korábbra, a Reinecke BB₁-BB₂ időszakra keltezi.¹⁰¹

A 2007-ben előkerült sírok leletanyaga¹⁰² – a jelenlegi eredmények alapján – nem tér el a Hillebrand Jenő által korábban feltárt temetőrészlet anyagától. A temető pontos kronológiájáról, a temető szerkezetéről remélhetően részletesebb képet kaphatunk a 2008-ban folytatódó ásatások eredményei alapján.

there were no traces of secondary burning.⁹⁵ It seems certain according to the traces of secondary burning that the pyre was not far from the graves: it was either in the cemetery or at its edge.

Finally, it should be mentioned that a black, resin-like material⁹⁶ was observed in a few vessels and on a few calcined bones. The blackened material settled in a thick layer on the interior, the bottom, the rim and the interior of the handle of the vessel placed in grave no. 2007/41 (Fig. 3. 4. A-D). Resin of a similarly blacked colour and condition was observed on the bark injury of a pine tree (Fig. 3. 3. A-B). This vessel could originally be used for resin collection, and then it was placed in the grave. In classical writings, we can often find references to fragrant materials used at funeral ceremonies.⁹⁷ The Greeks rubbed fragrant ointments into the cleaned body of the dead. The Romans poured essence on the lit pyre. Fragrant essence is emitted from the resin at burning, and it also accelerates burning. The Greeks covered the dead lying on the pyre with the fat of slaughtered and skinned animals so that it can faster be reduced to ashes.⁹⁸

Chronology

At the short evaluation of the Nagybáttony cemetery, Pál Patay regarded it to be the exact copy of the Zagyvapálfalva cemetery.⁹⁹ Tibor Kemenczei dated the cemetery from the turn of Reinecke's BB-BC periods when he analysed the material from Hillebrand's excavations.¹⁰⁰ After detailed analysis, V. Furmanek dated a few graves of the Pálfalva cemetery from an even earlier phase, from Reinecke's period BB1-BB2.¹⁰¹

At the present stage of analyses, the find material of the graves unearthed in 2007¹⁰² does not differ from the material of the cemetery fragment that Jenő Hillebrand had unearthed. We shall hopefully gain a more detailed picture of the exact chronology and structure of the cemetery from the results of the excavations to be continued in 2008.

97 Kronológiailag az Iliász, illetve az annál későbbi Odüsszeia az elsődleges írott forrás a temetési szertartásra. Az említések egy része (Patroklosz, Hektór, Akhillész, Agamemnon temetése) vonatkozhat a salgótarjáni temetőben megfigyeltre is.

98 Így tett Agamemnon is Akhillész temetésénél.

99 PATAY P.: Előzetes jelentés a nagybáttonyi temető ásatásának eredményeiről. ArchÉrt 81 (1954) 33-49, 45.

100 KEMENCZEI 1967, 304.

101 FURMANEK, V.: Die Anfänge der Piliny-Kultur. SlovArch. XXIX-1. (1981) 37-50. 45.

102 A terepfelvételeket Szabó Antal, a restaurálás közbeni és utáni felvételeket Guba Szilvia és Vaday Andrea készítette.

95 The traces of secondary burning and their lack can indicate the time of the burials. The ashes could not get cold in a hot weather in the time they were put into the grave, while in a cold weather they could not keep a high enough temperature in the urn to cause secondary burning. Taking into consideration that the number of natural death increases in winter and in early spring, secondary burning should not occur in the majority of the graves. It should naturally also be considered that the remains could be gathered later when they had already grown cool.

96 It is being analysed.

97 The primary sources on funeral ceremonies are the chronologically earlier Iliad and the later Odyssey. Certain references (the burials of Patroclus, Hector, Achilles and Agamemnon) can be related with the phenomena observed in the Salgotarján cemetery.

98 This is what Achilles did at Agamemnon's burial.

99 PATAY P.: Előzetes jelentés a nagybáttonyi temető ásatásának eredményeiről. ArchÉrt 81 (1954) 33-49, 45.

100 KEMENCZEI 1967, 304.

101 FURMANEK, V.: Die Anfänge der Piliny-Kultur. SlovArch. XXIX-1. (1981) 37-50. 45.

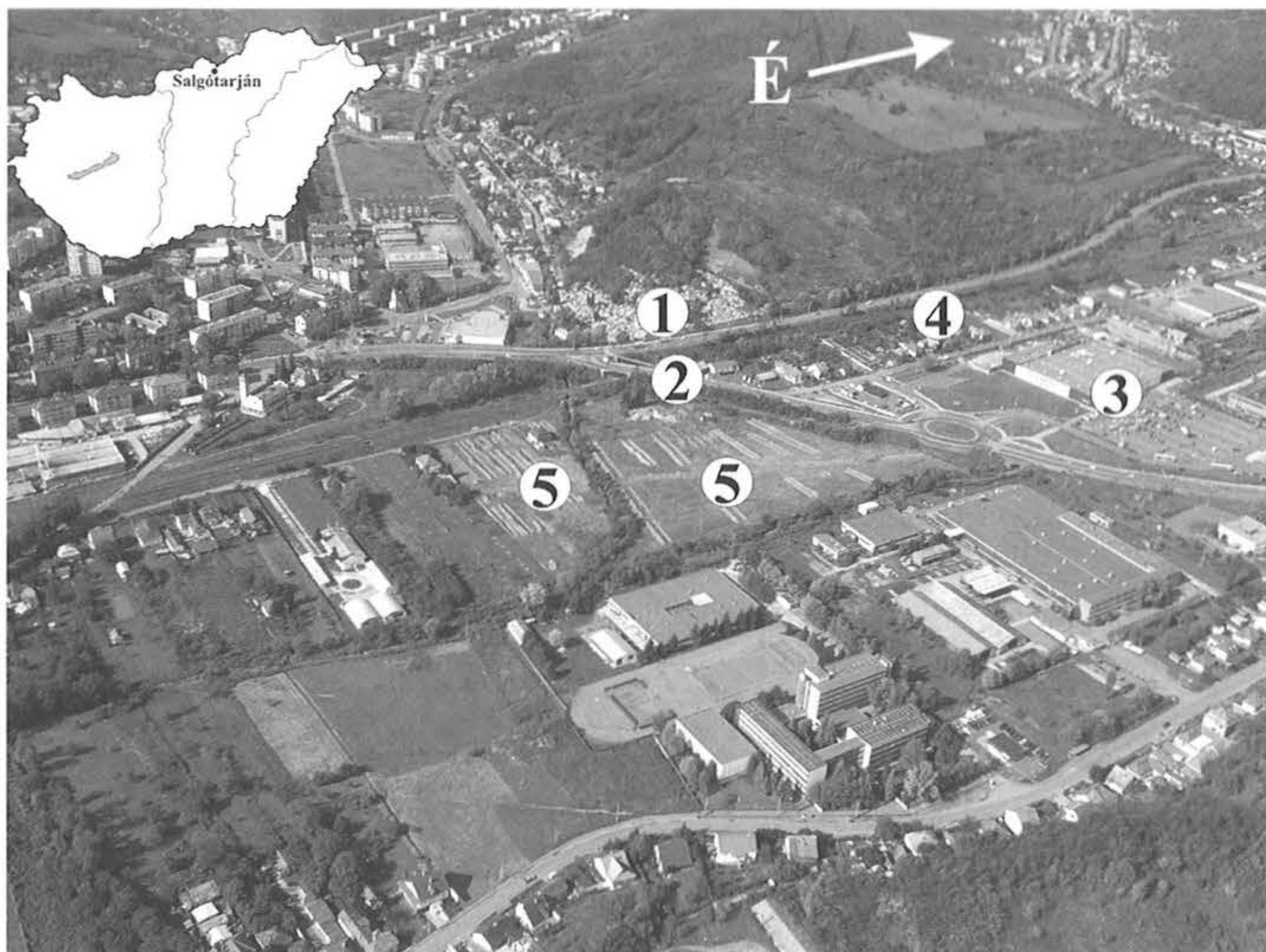
102 Antal Szabó photographed the site, Szilvia Guba and Andrea Vaday took the photos during and after conservation.

Irodalom • *References*

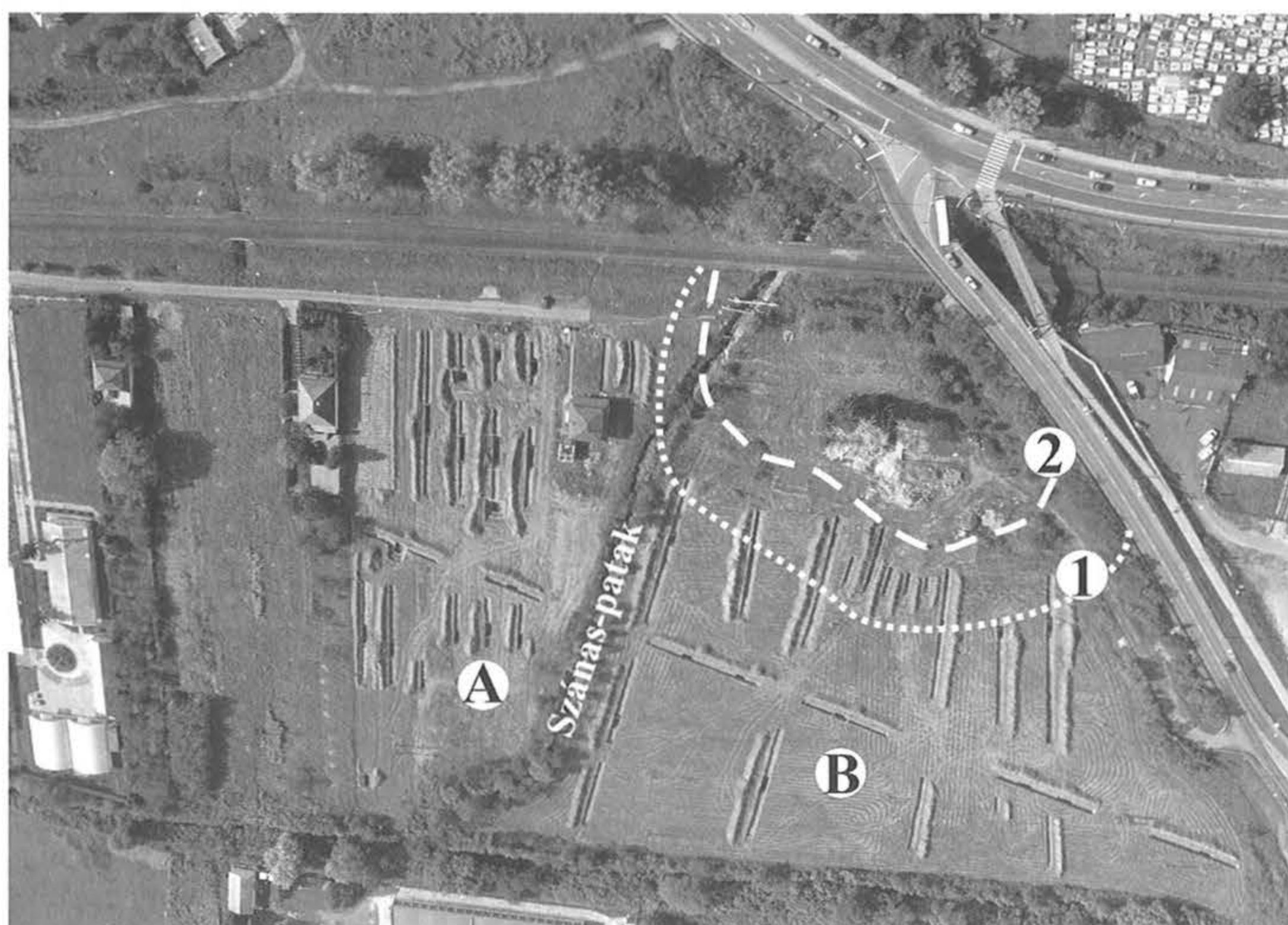
- DORNYAY 1926 DORNYAY B.: Salgótarján és környéke őskorához (Sur l' âge préhistorique de Salgótarján et de ses environs) Salgótarján, 1926.
- DORNYAY 1940 DORNYAY B.: Salgótarján és környéke régészeti lelőhelyeinek, leleteinek és egyéb muzeális tárgyainak nyilvántartása. Salgótarján 1939–1940. Kézirat. KFM, Régészeti Adattár Ltsz: 148.89.
- HILLEBRAND 1923–26 HILLEBRAND J.: A zagyvapálfalvi bronzkori urnatemető (Bronzezeitlichen Urnenfriedhof in Zagyvapálfalva bei Salgótarján) ArchÉrt 40 (1923–26) 60–69, 289–291.
- HILLEBRAND 1929 HILLEBRAND J.: Újabb ásatásaim a zagyvapálfalvi bronzkori urnatemetőben. (Über die neueren Ausgrabungen im bronzezeitlichen Urnengräberfeld von Zagyvapálfalva) ArchÉrt 43(1929) 35–40, 323–324.
- KEMENCZEI 1967 KEMENCZEI, T.: Die Zagyvapálfalva Gruppe der Pilinyer-Kultur. ActaArchHung 19(1967) 229–305.

1. kép 1: Salgótarján, Bevásárlóközpont feltárás: 1: A jelenkori temető; 2: Hillebrand és Dornay feltárásának helye; 3-4: TESCO feltárás helyszíne; 5: 2007-es feltárás

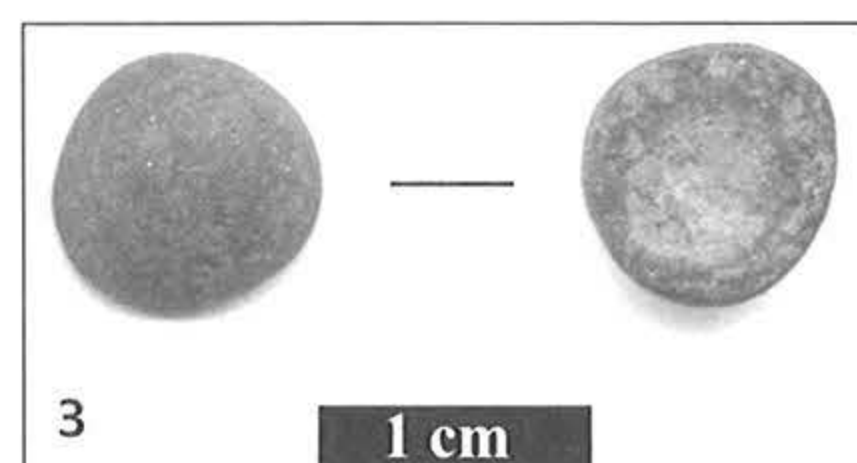
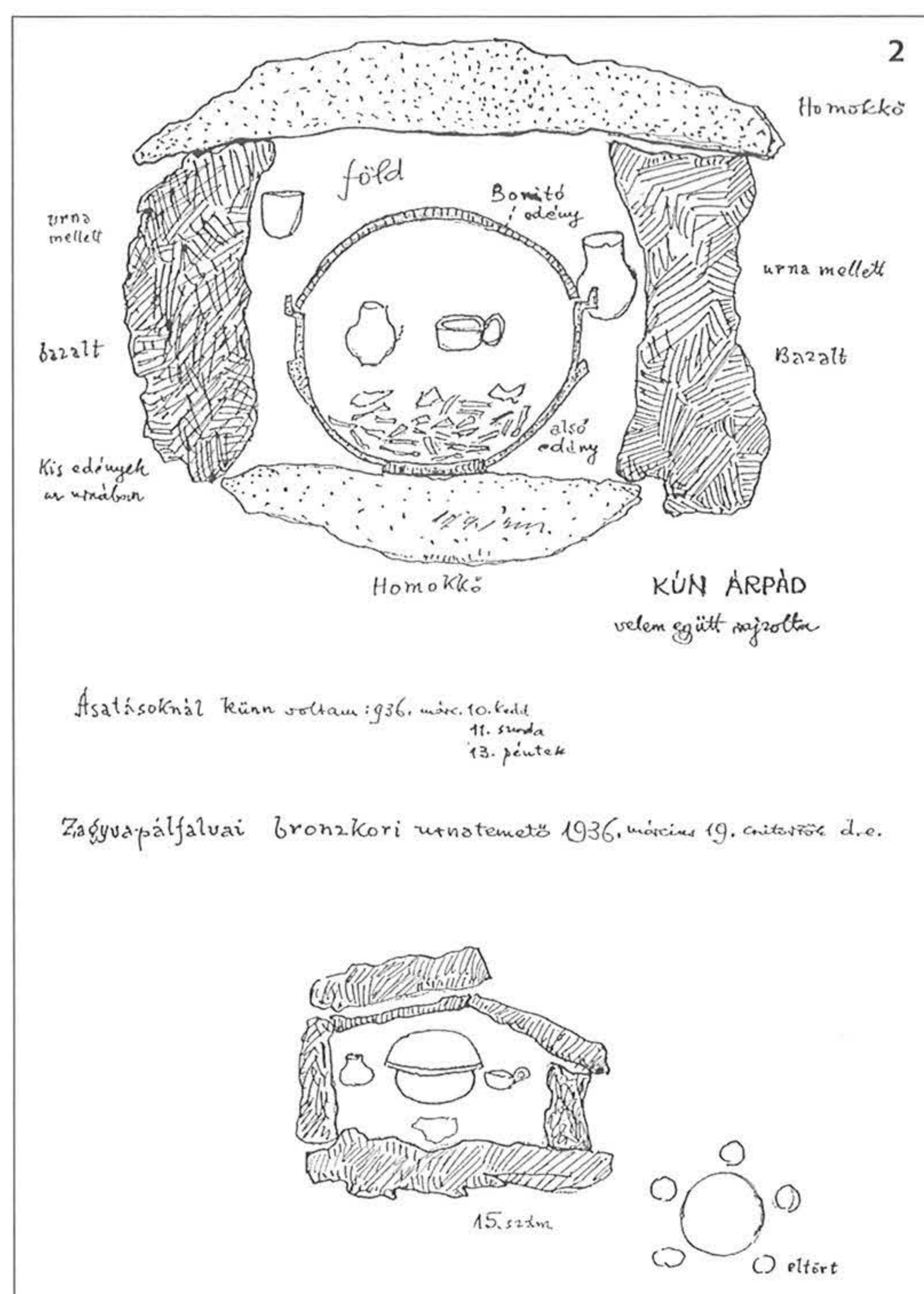
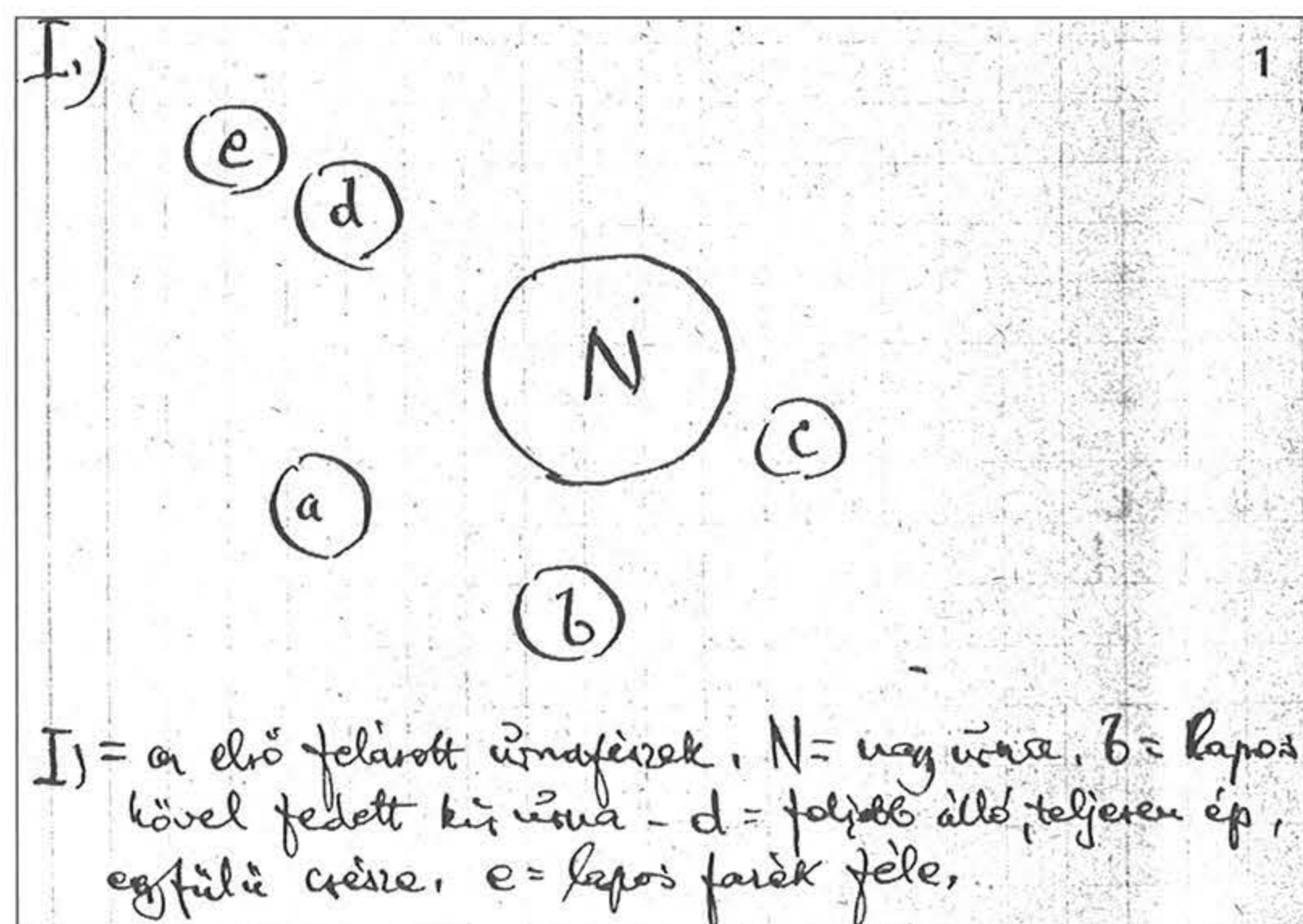
Fig. 1. 1: Salgótarján, Shopping centre excavation: 1: modern cemetery; 2: the site of Hillebrand's and Dornay's excavations; 3-4: the site of the TESCO excavation; 5: the site of the 2007 excavation

1. kép 2: 1: A regisztrált lelőhely kiterjedése; 2: Régészeti érdekű területű; „A” és „B”: a próbafeltárás felületei

Fig. 1. 2: 1: The extent of the listed site; 2: Territory of archaeological interest; „A” and „B”: surfaces of the test excavation

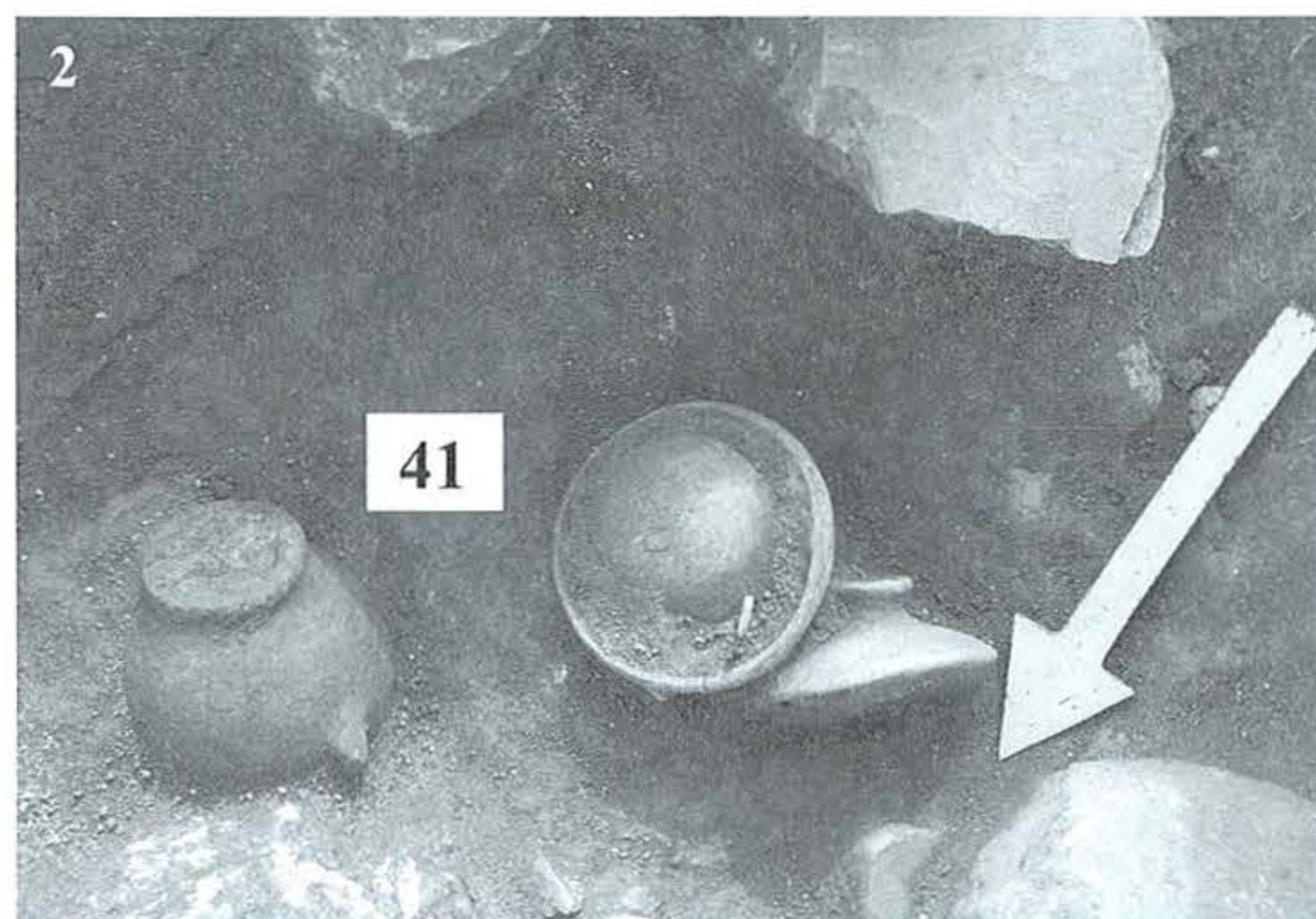
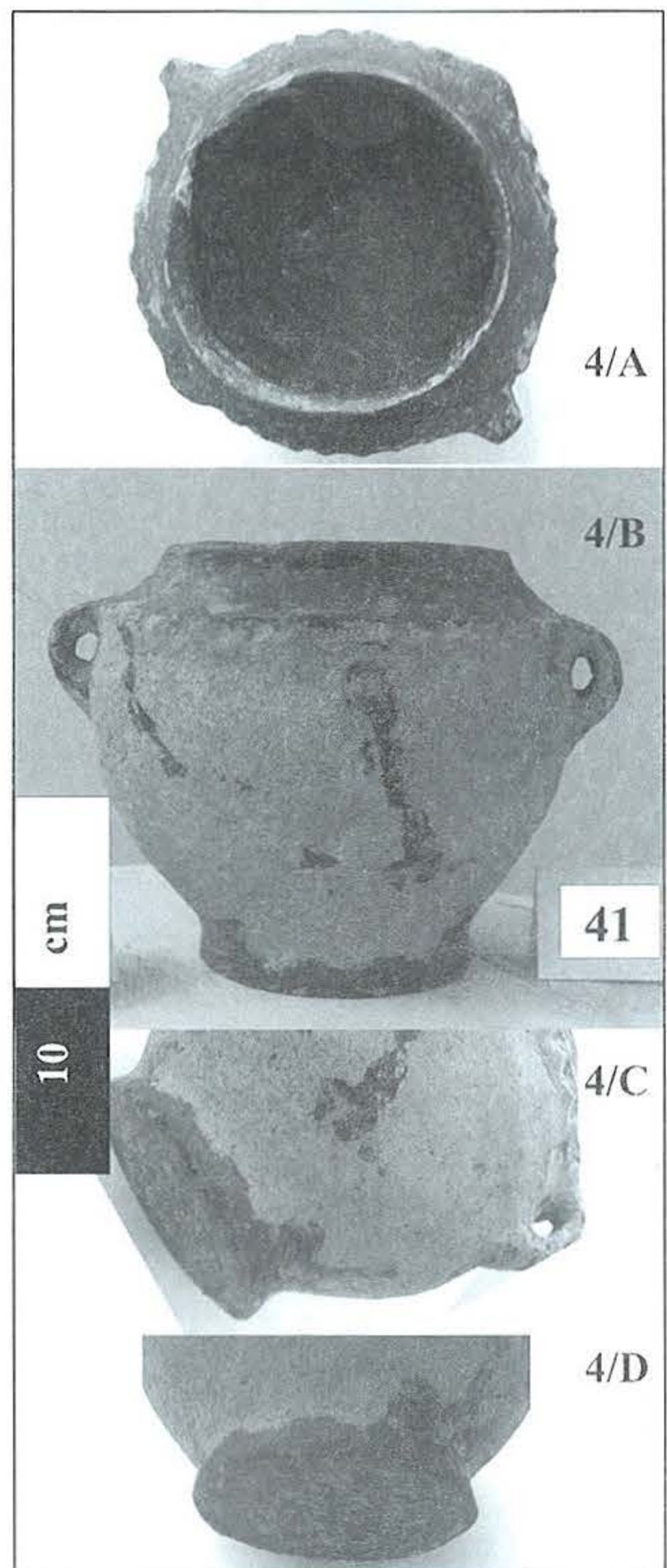
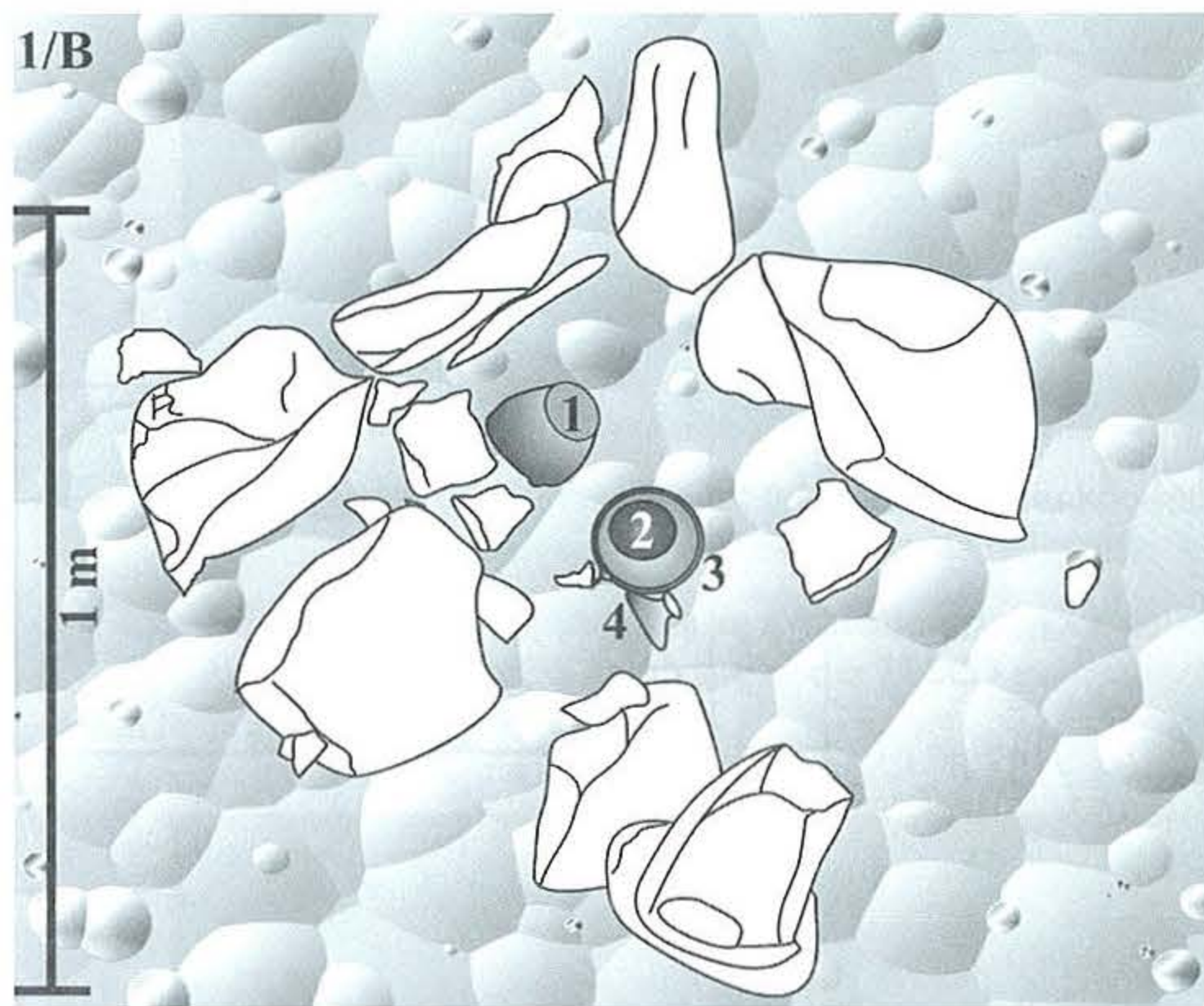
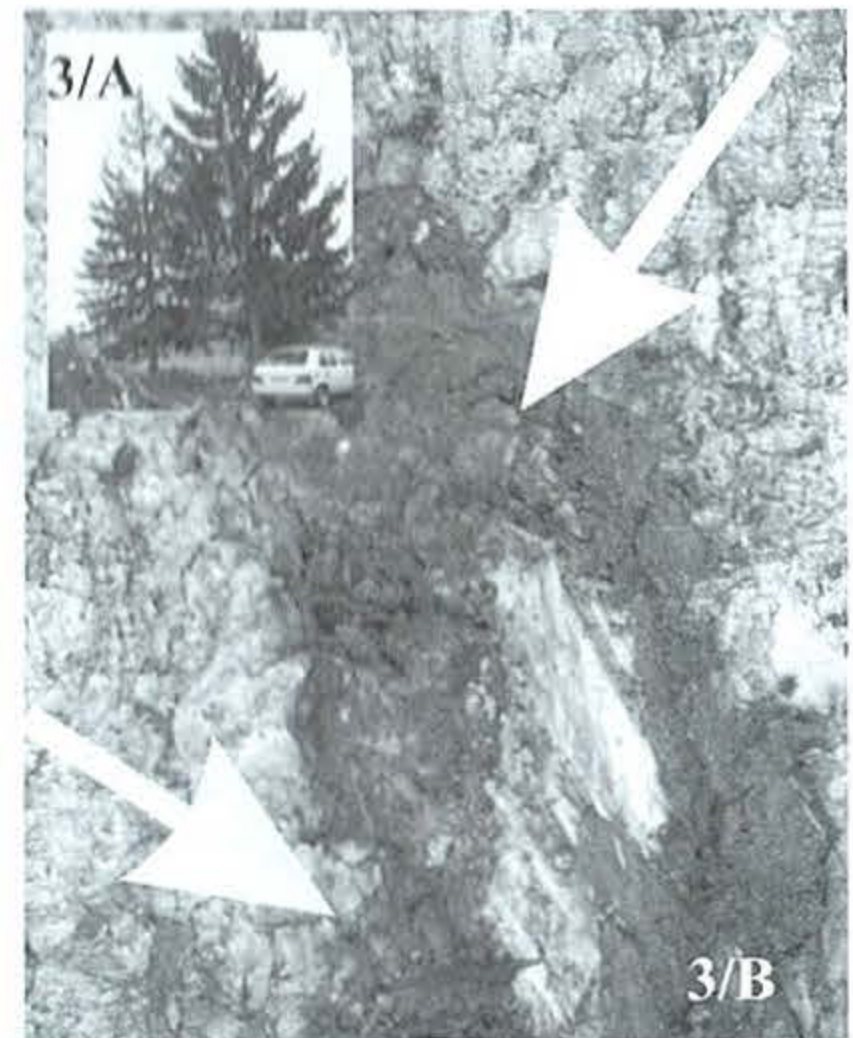
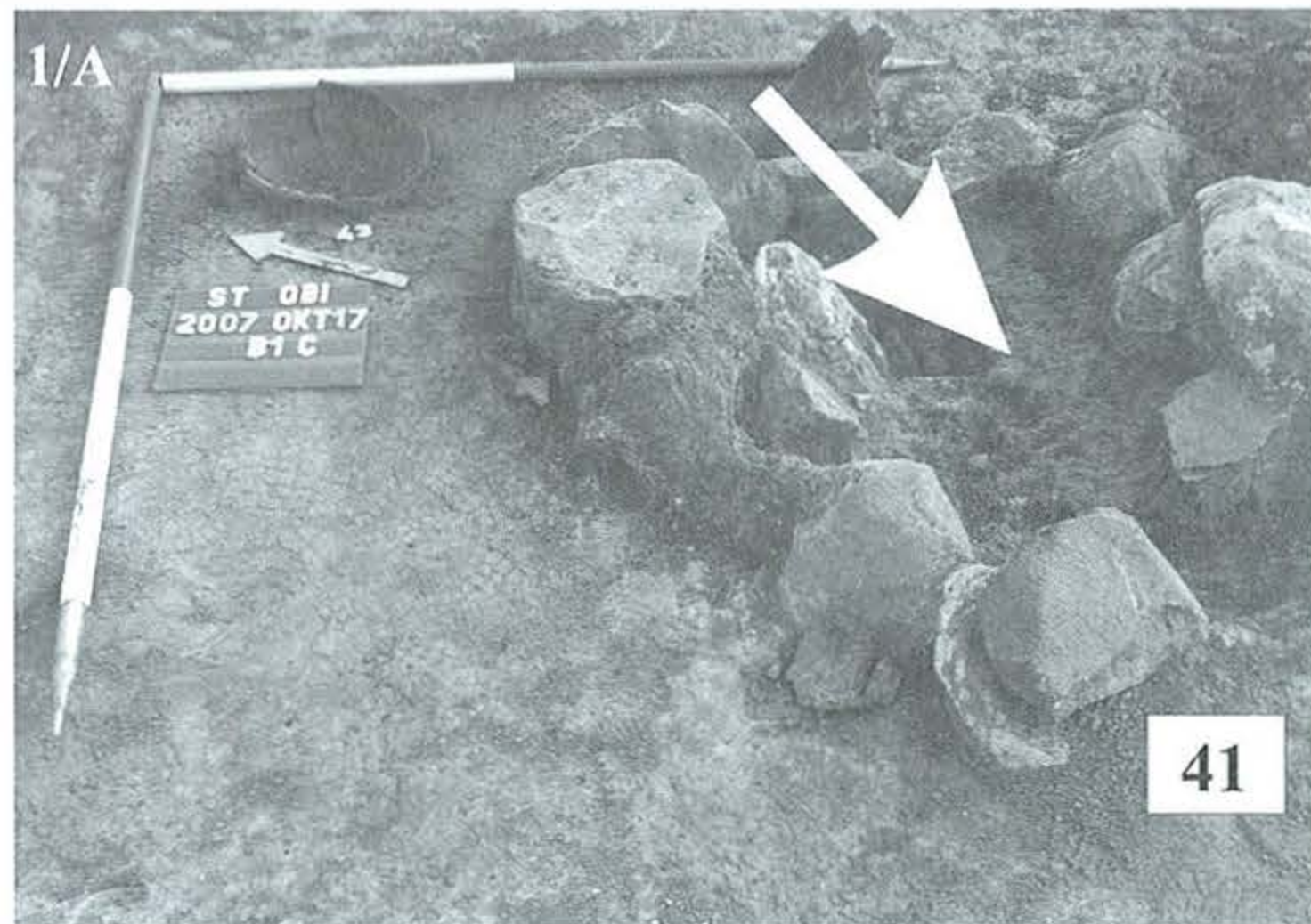

2. kép: 1: Dornyay vázlata az 1. sírről; 2: Dornyay felülnézeti és oldalnézeti rajza a 15. sírről (DORNYAY 1940 nyomán); 3: vaskiválás, a Hillebrand-féle „lélekkövek”

Fig. 2. 1: Dornyay's sketch of grave no. 1; 2: Dornyay's drawing of grave no. 15 from above and from the side (after DORNYAY 1940); 3: Iron concretion, Hillebrand's „spirit stones”

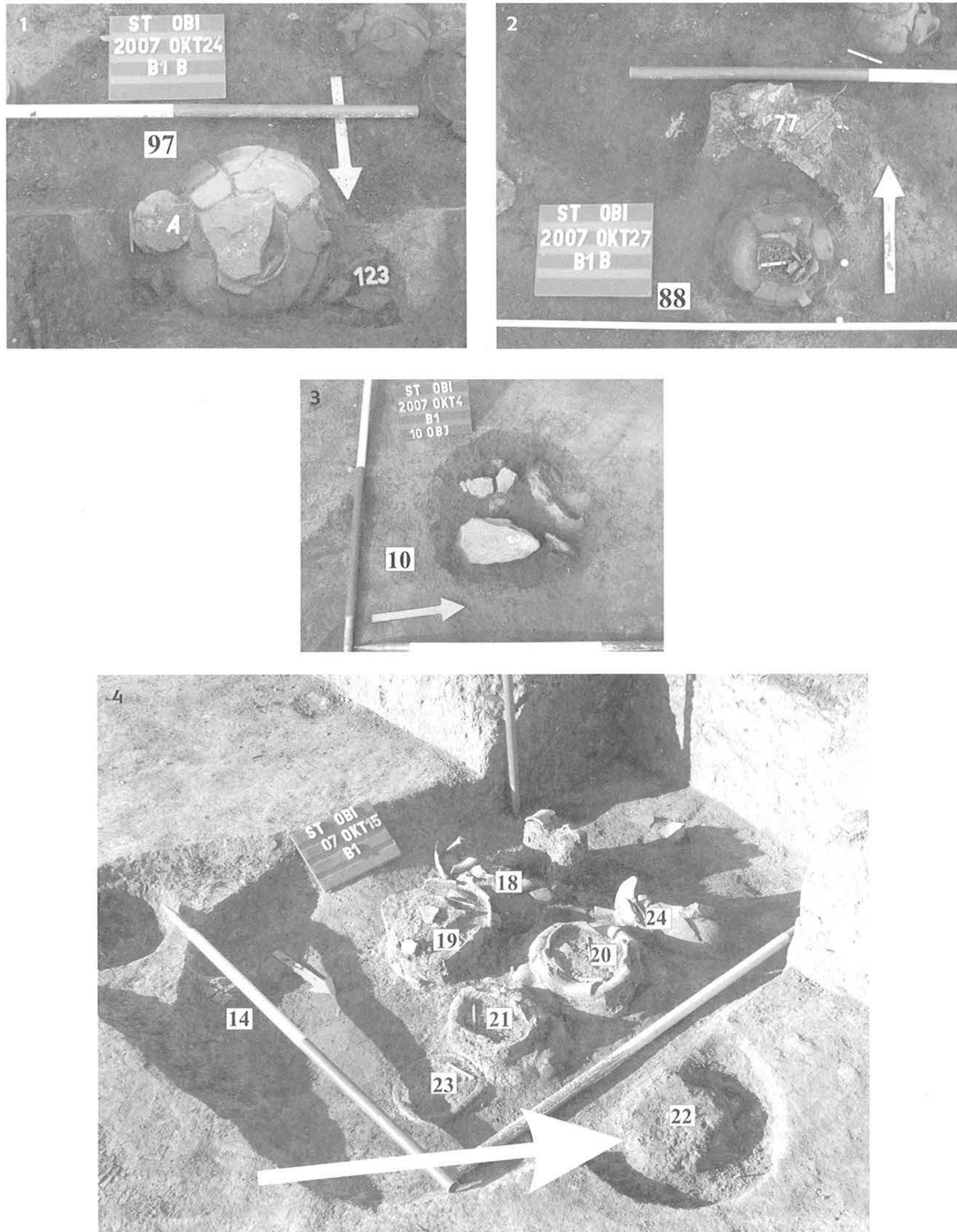

3. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1/A-B: A 2007/41 objektum fotója és rajza; 2: Az objektumban előkerült edények; 3/A-B: A szelvény közelében álló fenyőfa, kérgének sérülésén feketére színeződött gyantával; 4/A-D: A sírből előkerült gyantás edény nézetei

Fig. 3: Salgótarján, Shopping centre. 1/A-B: Photo and drawing of feature no. 2007/41; 2: Vessels from the feature. 3/A-B: Pine tree near the cutting with blackened resin on the injured bark. 4/A-D: Views of the pot with resin remains recovered from the grave

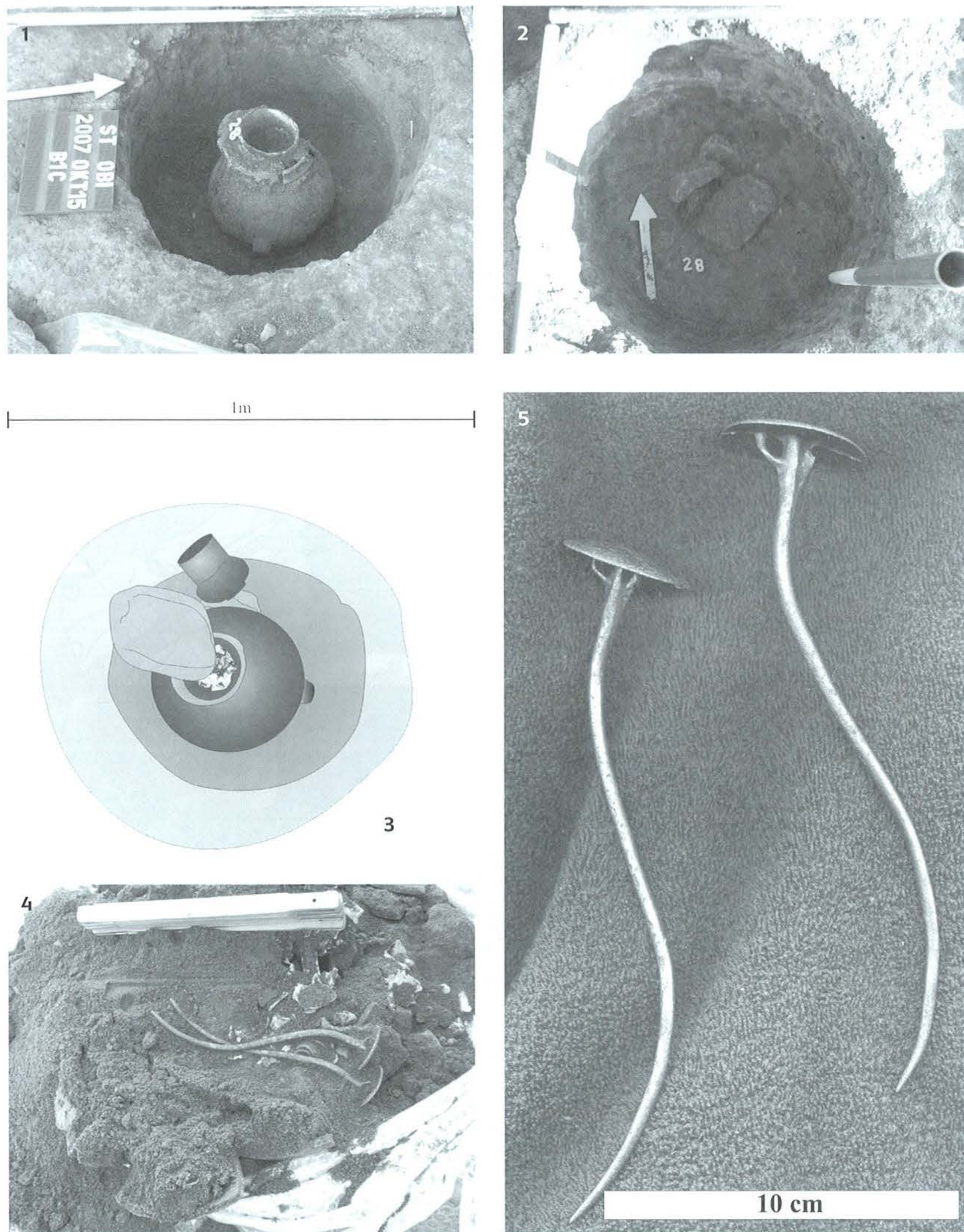

4. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: Kővel lefedett urnasír (97. objektum); 2: Tállal lefedett urna (88. objektum); 3: A felületen felhalmozott kövek; 4: Több – különböző idejű sír (14., 18–21., 23–24. objektumok és egy szántás által megsemmisített sír másodlagosan átégett aljtapasztása (22. objektum)

Fig. 4: Salgótarján, Shopping centre. 1: Urn grave covered with stone (feature no. 97); 2: Urn covered with a bowl (feature no. 88); 3: Stones accumulated on the surface; 4: Graves from various periods (features nos. 14, 18–21, 23–24) and the secondarily burned bottom plastering of a grave destroyed by ploughing (feature no. 22)

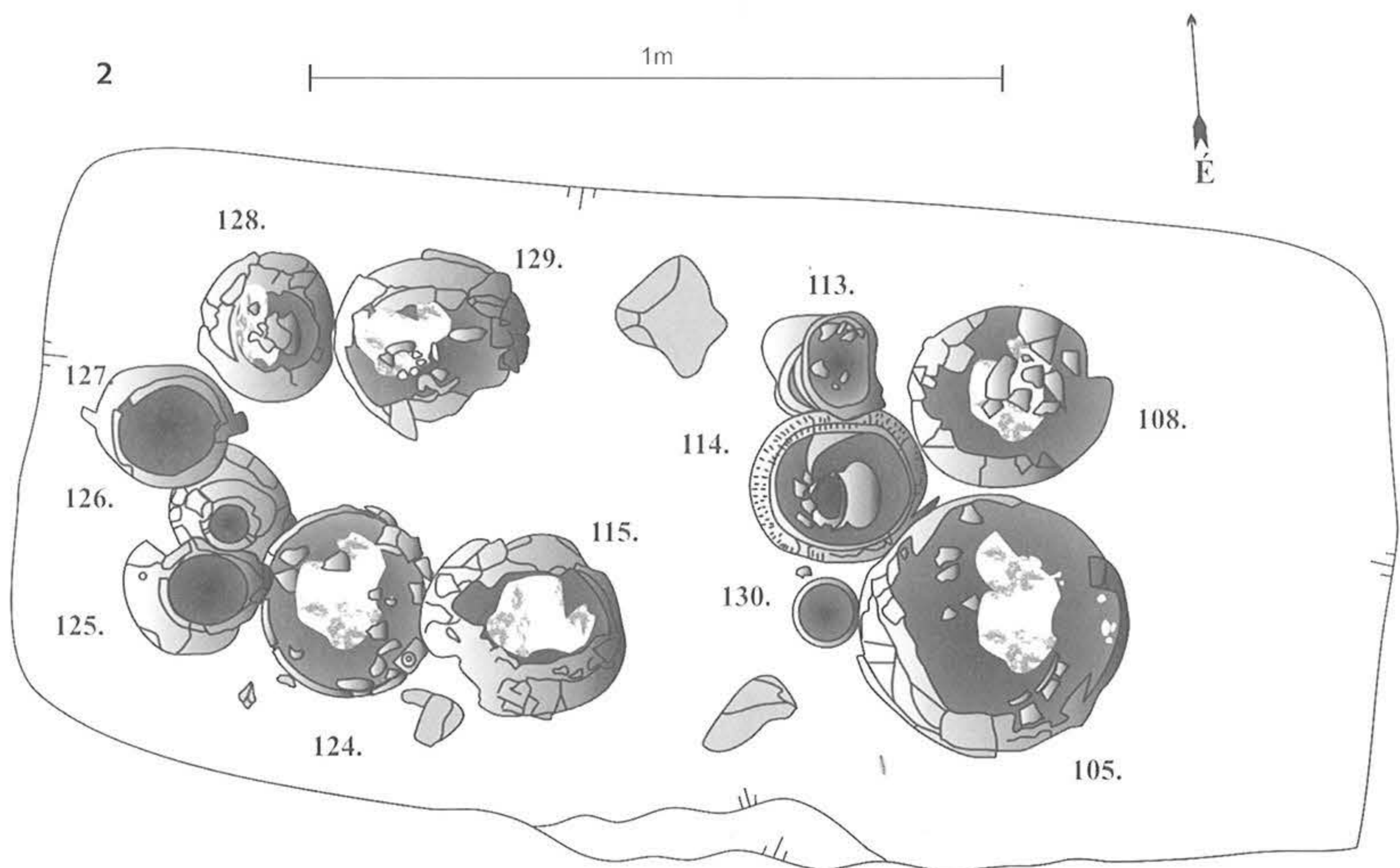

5. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: A 28. urnasír bontás közben, az urna nyakán a fedőtál peremtöredékeivel; 2: Az urna alatti kövek; 3: A sír rajza; 4: A hamvak közötti leletek; 5: A tűk (restaurálás után)

Fig. 5: Salgótarján, Shopping centre. 1: Urn grave no. 28 during cleaning with the rim fragments of the bowl-lid on the neck of the urn; 2: Stones under the urn; 3: Drawing of the grave; 4: Finds among the ashes; 5: Pins (after conservation)

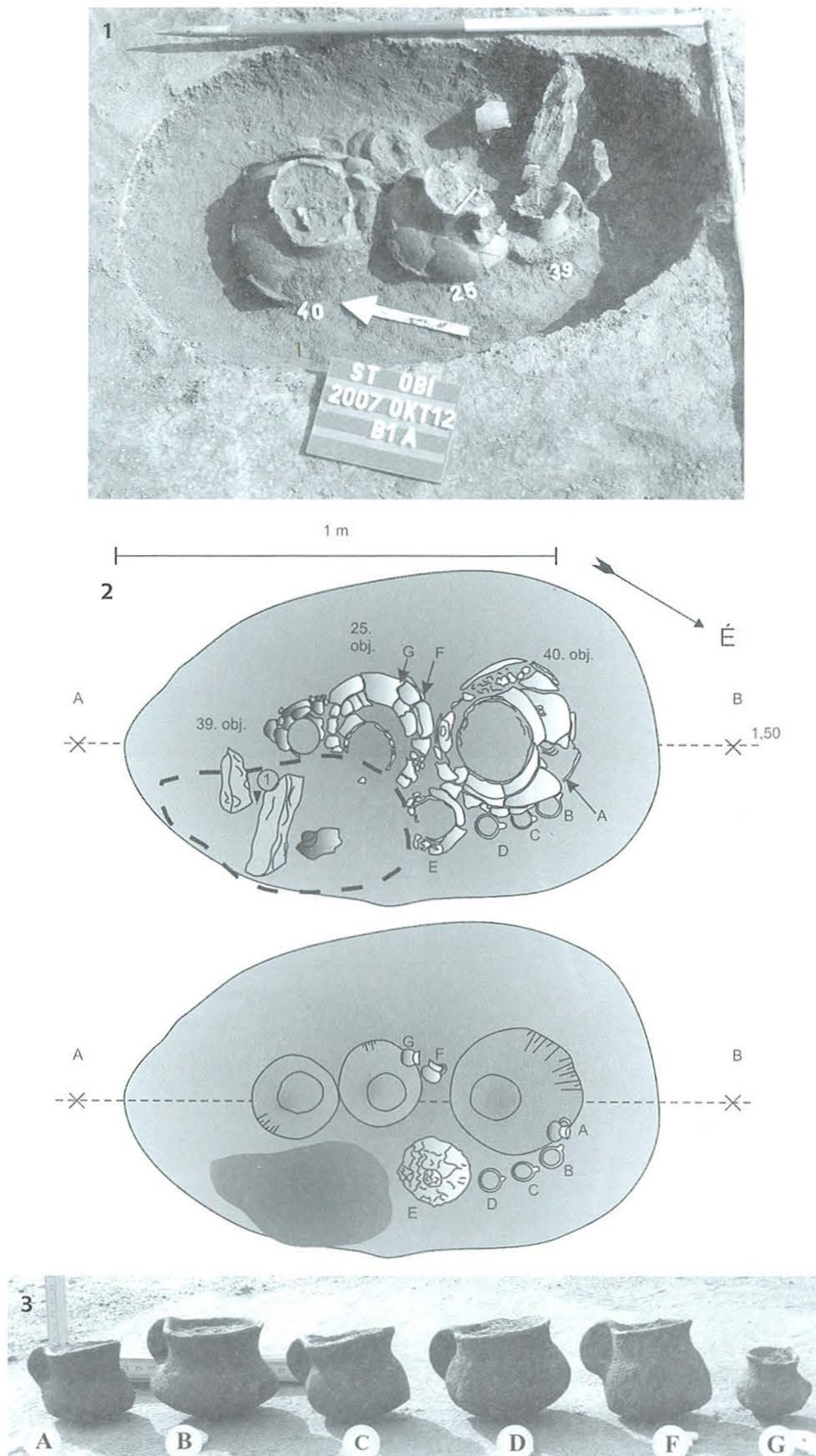

6. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-2: 105. sír (külön számozott edényekkel)

Fig. 6: Salgótarján, Shopping centre. 1-2: Grave no. 105 (with individually numbered vessels)

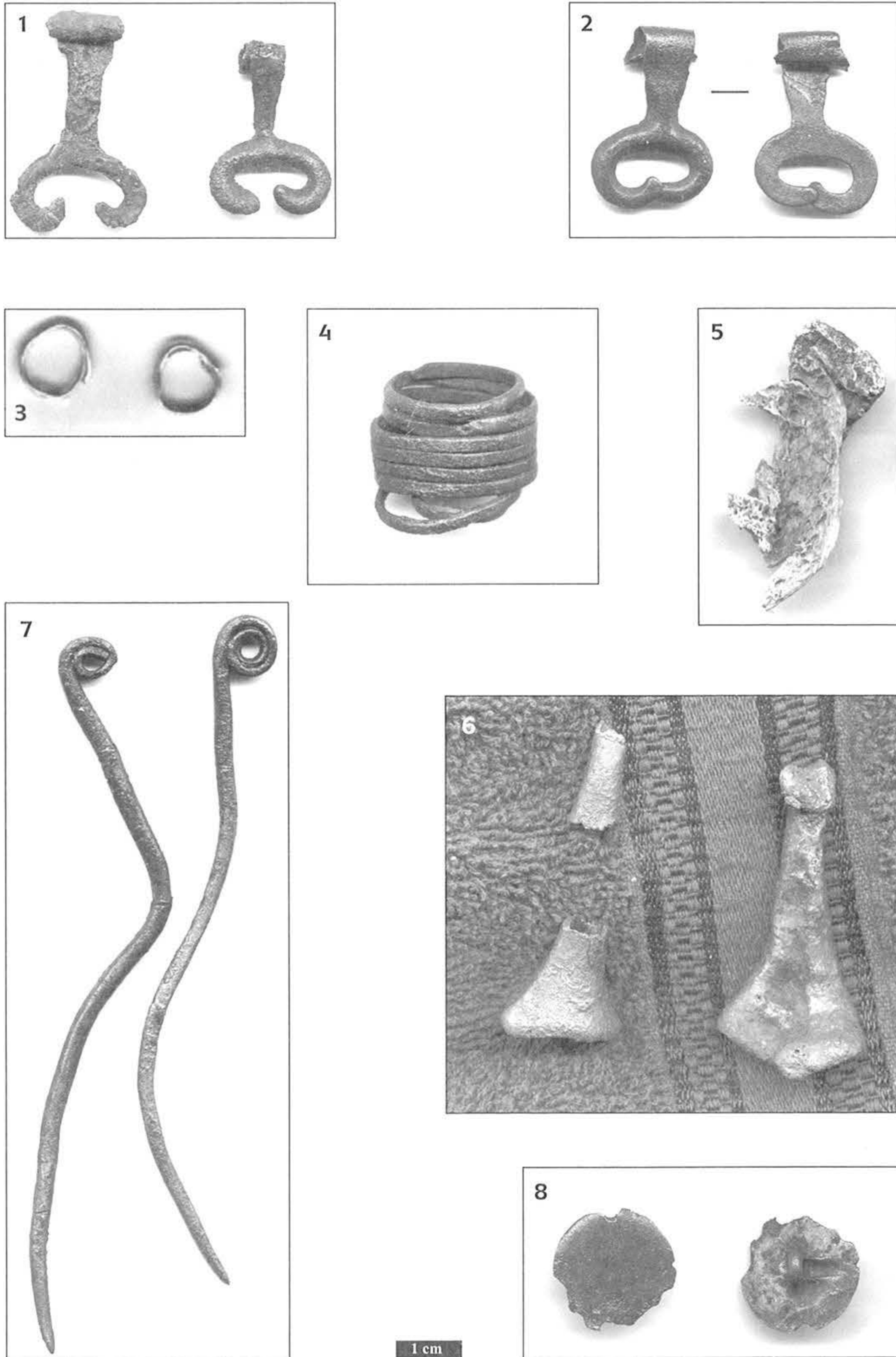

7. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: A 25., 39. és 40. objektumok fotója; 2: Az objektumok bontási fázisai; 3: Az objektumokból előkerült bögrék

Fig. 7: Salgótarján, Shopping centre. 1: Photo of features nos. 25, 39 and 40; 2: Cleaning phases of the features; 3: Cups recovered from the features

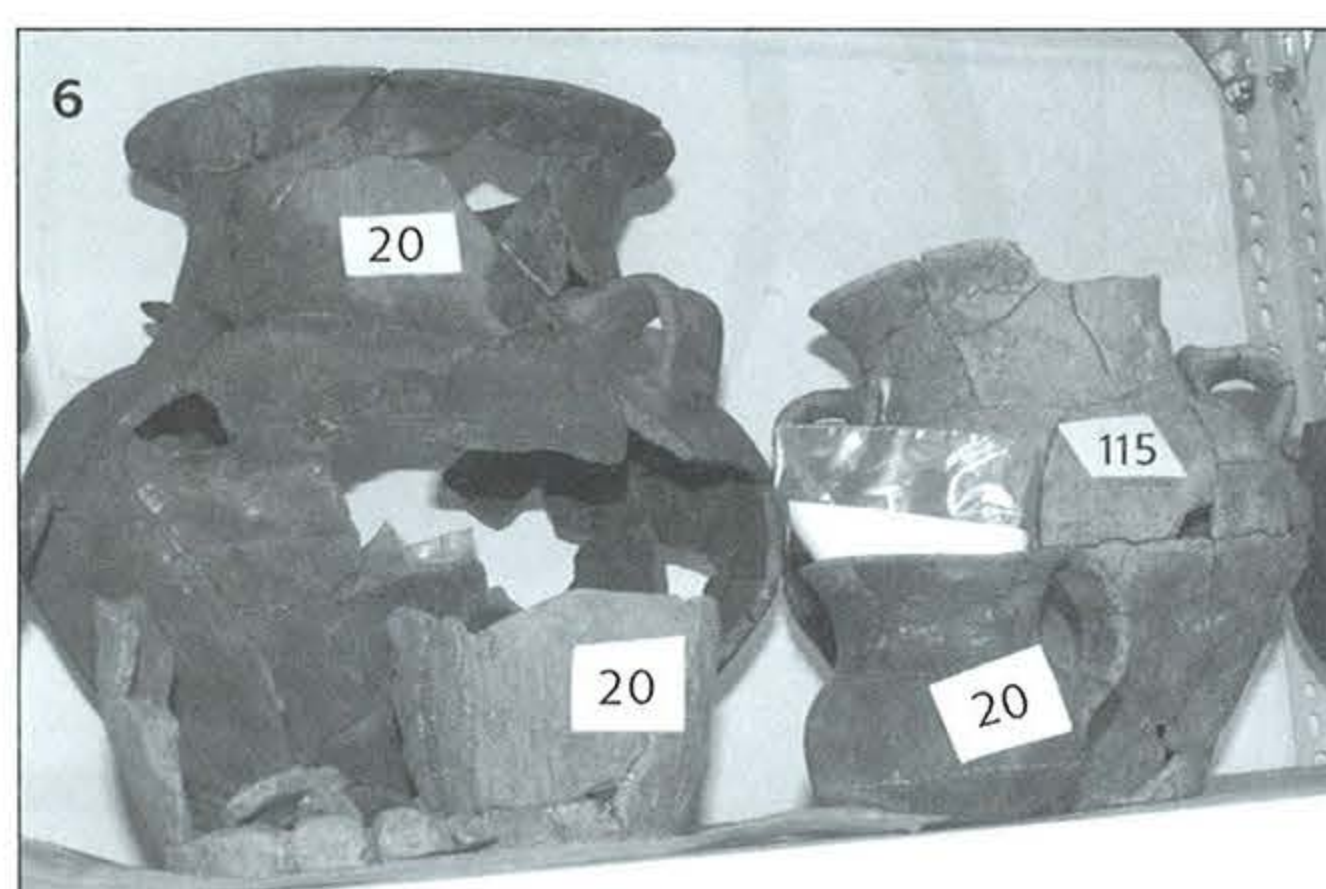
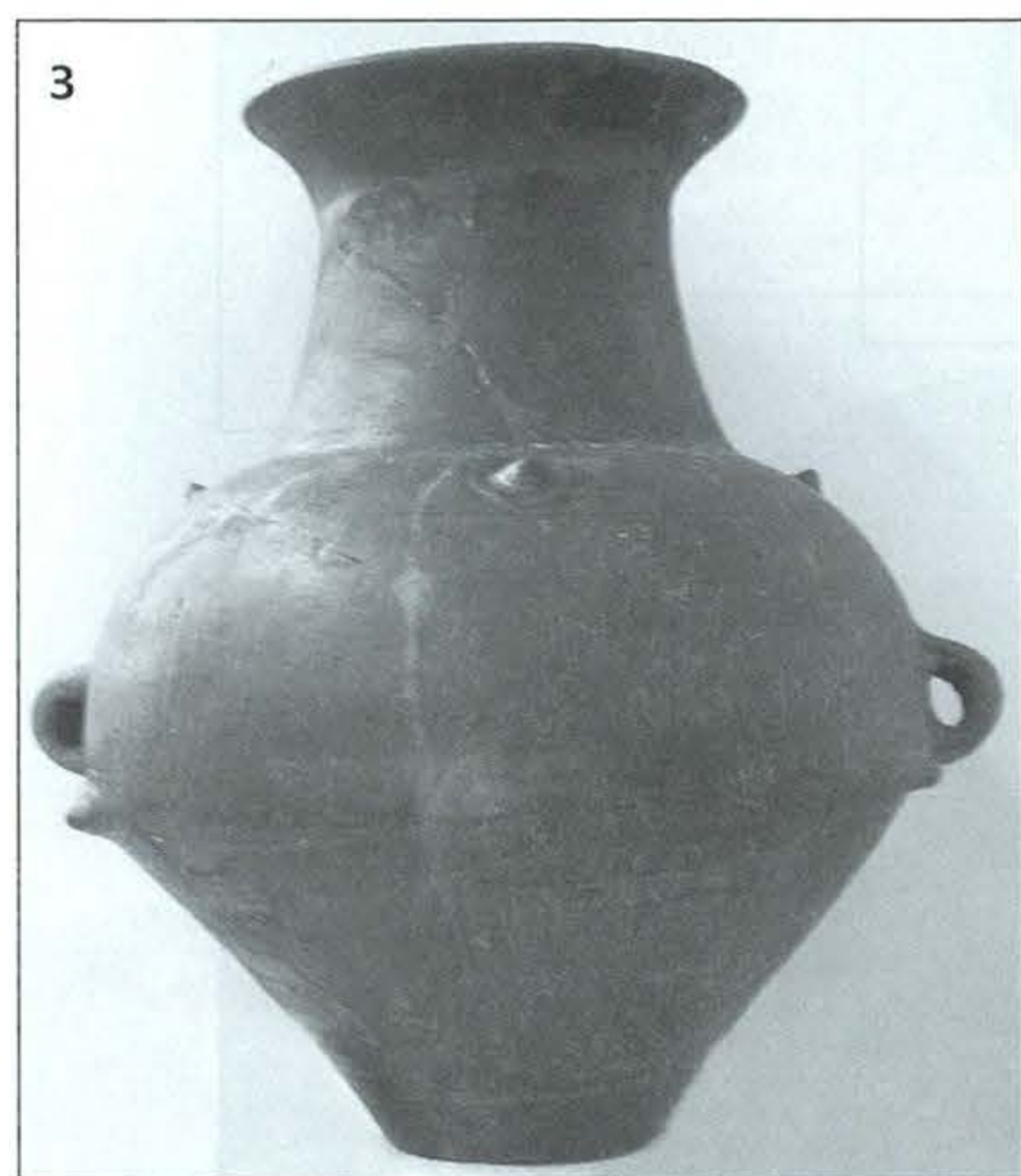

8. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: Félhold alakú csüngők (154. obj.); 2: Félhold alakú csüngő (158. obj.); 3: Arany fülbevalópár (163. obj.); 4: Többszörösen csavart spirálgyűrű (28. obj.); 5: Kalcinált mandibulatöredék gyönggyel (28. obj.); 6: Harang alakú csüngők (28. obj.); 7: Pödört fejű tűk (164. obj.); 8: Füles gomb (28. obj.)

Fig. 8: Salgótarján, Shopping centre. 1: Crescent-shaped pendants (feature no. 154); 2: Crescent-shaped pendant (feature no. 158); 3: A pair of gold earrings (feature no. 163); 4: A multiply twisted spiral ring (feature no. 28); 5: Calcined mandible fragment with a bead (feature no. 28); 6: Bell-shaped pendants (feature no. 28); 7: Roll-headed pins (feature no. 164); 8: looped button (feature no. 28)

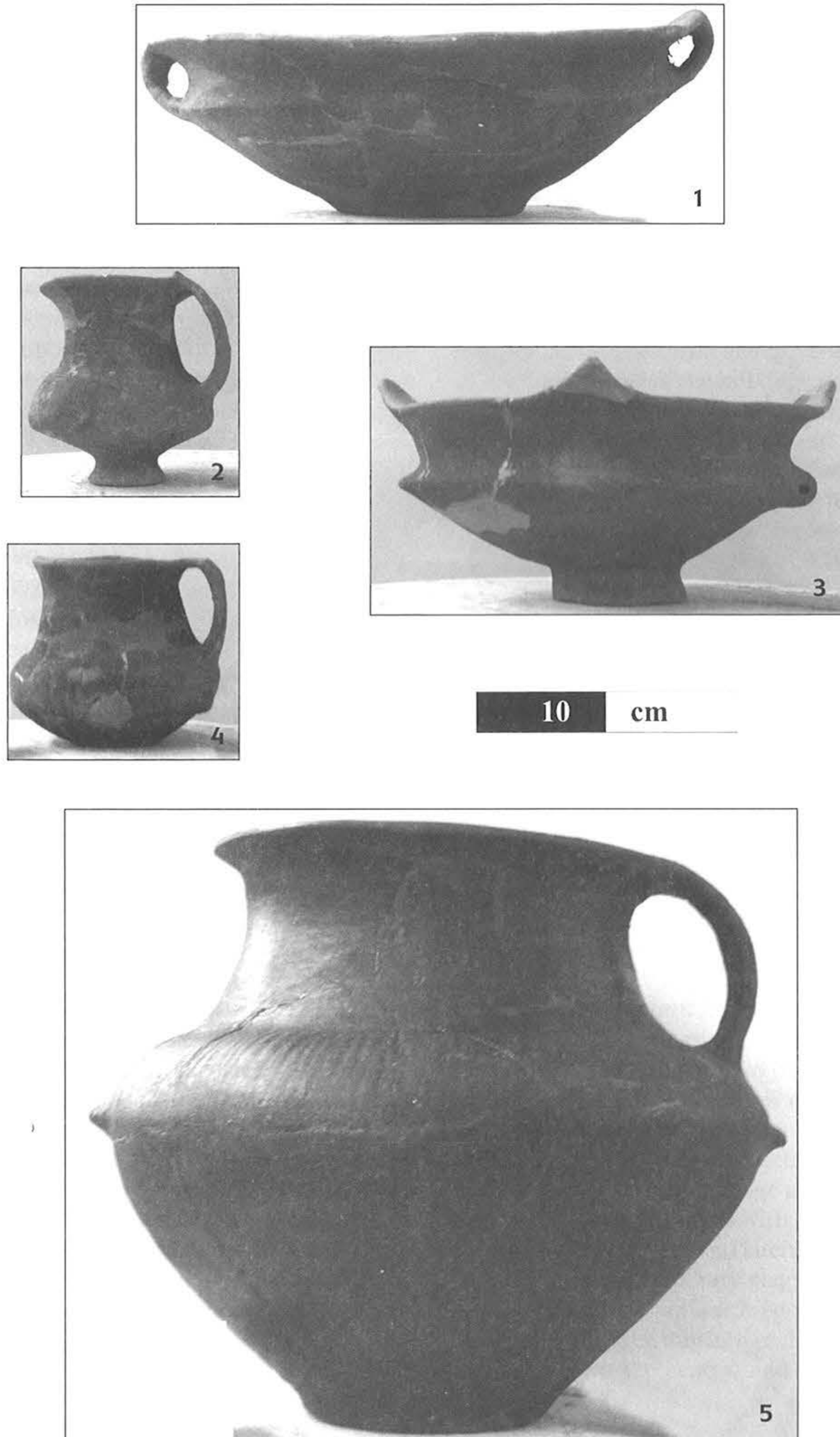

10 cm

9. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. Urnák 1: 106. obj.; 2: 122. obj.; 3: 5. obj.; 4: 28. obj.; 5: 100. obj.;
6: 20. és 115. obj. restaurálás közben

Fig. 9: Salgótarján, Shopping centre. Urns 1: feature no. 106; 2: feature no.122; 3: feature no.5; 4: feature no.28;
5: feature no.100; 6: feature no.20 and feature no.115 during conservation

10. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont.
Edények 1:122. obj.; 2: 114. obj.; 3: 161. obj.; 4:151. obj.; 5: 43. obj.

Fig. 10: Salgótarján, Shopping centre.
Vessels 1: feature no.122; 2: feature no.114; 3: feature no.161; 4: feature no.151; 5: feature no.43

1 cm

11. kép: Összeégett üvegyöngyök (28. obj.)

Fig. 11: Burnt and fused glass beads (feature no. 28)